

~~82~~
~~21~~
~~72~~

ԿՐԹԱԿԱՆ ԵՒ ԶԻՕՍԱԼԻ

Տ Ե Տ Ր Ը Կ Ն Ե Ր

Ը.

ՅՈՎ, ՀԵՆՆԷ ՏԵՐԳ.

Կ Ա Մ

ՕՐԼԷՆՆԻ ՕՐԻՈՐԳԻՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

ՀԱՒԱՏԱՐԻՄ ՀԵՂՆԱԿՆԵՐԷՆ ՔԱՂԵԼՈՎ

Գ Ր Ե Յ

Հ. ՂՈՒԿԸՍ Վ. ՏԷՐՏԷՐԵՆՆՅ

Մ Խ Ի Թ. ՈՒ Խ Տ Է Ն

Վ Ի Է Ն Ն Ը

ՊԱՇՏՊԱՆ Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ ՎԵՆԻԷ

1850. ՌՄՂԹ

891.542-3

Մ - 43 ՅՈՎ. ՀԵՆՆԵ ՏԵՐԳ.

Կ Ա Մ

ՕՐԼԷՆՏ ՕՐՏՈՐԳԻՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

ՀԱՒԱՏԱՐԻՄ ՀԵՂԿՆԱԿՆԵՐԷ ԲԱՂԵԼՈՎ

1006
28813

Գ Ր Ե Ց

Հ. ՂՈՒԿԵՍ Վ. ՏԷՐՏԷՐԵԱՆՑ

Մ Խ Ի Թ . Ո Ւ Խ Տ Է Ն

Վ ՚ Ի Է Ն Ն Ը

ՊԱՇՏՊԱՆ Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ ՎԱՆՔԸ

1850 . ՌՄՂԹ

2039-42

~~12~~

2007
5/8/07

ՅՈՎՀԵՆՆԵՍԵՐԳ

ԿԱՄ

ՕՌԼԷՆՏՈՐՏՈՐԳԻՏ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Այսպէս հինգ հարիւր տարի յառաջ հիմակուան Գաղղիայի մէկ մեծ ու երեւելի մասը Անգղիայի թագաւորներուն իշխանութեանը տակն էր: Թէ ինչ կերպով Անգղիացիք աս երկիրներուն իշխանութիւնը ձեռք ձգած, ու զանոնք իրենց ստացուածք ըրած էին, անտարակոյս ամենուն ծանօթ պիտի չըլլայ: — Գուլիէլմոս Նորմանտիայի դուքսը աշխարհակալութեամբ Անգղիան իր տէրութեան տակ առնելէն ու իր իշխանութիւնը ազէկ մը անոր վրայ հաստատելէն ետքը, Նորմանտիան ալ իբրեւ իր ստացուածքը պահեց: Աս երկիրները քանի մը ուրիշ տեղերով մէկտեղ՝ Անգղիայի թագաւորներուն ժառանգական ստացուածք մնացին. բայց վրան երկայն ժամանակ անցնելէն ետքը Նորմաններուն Անգղիա ըրած արշաւանքները մոռցուեցան, ու անանկ երեւցաւ որ Անգղիացիք Նորմանտիա մտած ու տեղացիները նուաճած ըլլան, ուր որ Նորմանտիայի դքսերն էին, որ Անգղիայի տէրութիւնն առին, ու իրենց ստացուածք ըրին: Անգղիայի թագաւորները Նորմանտիայի մէջ հաստատուն ոտնկոխ մը ունենալով, անկից սկսան պատերազմներով Գաղղիայի մէջ յառաջ քալել, կամաց կամաց բոլոր Գաղղիան կուլ տալ կ'ուզէին, եւ ան ժամանակները՝ որ քաղաքականութիւնն ազդերուն մէջ յառաջ դացած չէր, ու բոլոր ազգերը իրարու հետ կռուի մէջ էին, պատերազմ ընել սւղողին՝ պատրուակ մ'ալ գտնե-

ը դժուարին բան մը չէր : Աս անպիտան ու անպատեհ քաղաքավարութենէն (բուխրիֆայէն) զատ ան ժամանակները իշխաններուն ձեռքը մեծութիւննին ու ստացուածքնին ընդարձակելու եւ նոր նոր կալուածներ ստանալու ուրիշ միջոց մ'ալ կար, որն որ հին ժամանակները շատ կը գործածուէր, այս ինքն կ'ուզեմ ըսել իշխաններու եւ իշխանուհիներու իրարու հետ ամուսնութիւնը : Թէ որ Անգղիայի թագաւորին տղան Գաղղիայի դքսի մը աղջկանը հետ կարգուելու ըլլար, որն որ նաեւ դքսին ժառանգն ըլլար, ան ատեն դքսին մեռնելէն ետքը անոր բոլոր կալուածներն ու երկիրները մէջի բնակիչներովը իրեն աղջկանը կը մնար, որն որ հօրը բնական օրինաւոր ժառանգն էր : Աս կերպով Գաղղիայի երկիրներէն շատ մեծամեծ երկիրներ Անգղիայի թագաւորներուն անցած ու անոնց ստացուածք եղած էին, բայց մանաւանդ Գաղղիայի Կարոլոս վեցերորդ թագաւորին աղջկանը՝ Հենրիկոս հինգերորդ Անգղիայի թագաւորին հետ կարգուելովը Անգղիացոց Գաղղիայի մէջ ունեցած երկիրը շատ ընդարձակեցաւ : Ասան զի Կարոլոս վեցերորդ 1422ին մեռնելէն ետքը՝ անոր տղան Կարոլոս իր հօրը 1420ին դրած գաշնագրութեան զօրութեամբ՝ իբրեւ անկարող տկարամիտ մարդ մը թագաւորութեան ամթռուէն մէկի ձգուեցաւ ու ժառանգութիւնը անոր աղջկանը ուստի եւ անոր փեսին Հենրիկոս հինգերորդին մնաց, որն որ դեռ աս իր մեծ ստացուածոցը տէր չեղած՝ մեռաւ, տղայ մը թող տալով, այս ինքն Հենրիկոս վեցերորդը : Ասիկա իր հօրը պահանջած երկիրները ժառանգեց առաւ, եւ դեռ իր տղայութեան ատեն Գաղղիայի մեծ մասէն թագաւոր ճանչցուեցաւ, ու Փարիզի մէջ թագաւոր օծուեցաւ : Ուստի ասով Անգղիացիք յառաջուրնէ աւելի Գաղղիայի մէջ հաստատուեցան, ու իրենց կալուածներն ընդարձա-

կեցին . քանի մը ինքնիշխան դքսերու ու կոմսերու տակ եղած դաւառները դուրս հանելով, իրօք գրեթէ բոլոր Գաղղիայի տէր եղած էին , ու իրենց թագաւորները անկէ ետքը Գաղղիայի ու Անգղիայի թագաւոր կ'անուանէին :

Արնայ մէկը հարցընել . ի՞նչ զգածմունք ունէին ան ժամանակը Գաղղիացիք . ժողովուրդը իր երկիրներուն ասանկ մէկէն օտարականներու ձեռք անցնելուն վրայ չէր զայրանար , պաղ ու անտարբեր աչքով մը աս դէպքերուն կը նայէր : — Հին ժամանակները՝ որոնց վրայ որ կը խօսինք , Գաղղիացւոց ազգը հիմակուանին չէր նմաներ , հայրենասիրութեան ու հայրենեաց անկախութիւնն ամէն կերպով պահելու գաղափարները շատ տկար էին , թէ որ ամենեւին չկային չենք ուզեր ըսել . ուստի եւ իրենց համար աս կամ ան թագաւորը նոյն բան էր : Ամենէն մեծ հողն ան ատենը կ'ըլլար , երբ որ իրենց տէրերնէն՝ շատ ճնշուէին , նեղուէին կամ կեղեքուէին . աս պատճառաւ երբեմն ամէնը մէկտեղ բազմութեամբ ոտք կ'ելէին , ու իշխանը իր ընտանիքովը մէկտեղ կը զարնէին , կը վռնտէին կամ կը մեռցնէին : Աս տեսակ սոսկալի ապստամբութիւններէն մէկն է 1358ինը , որն որ պատմութեան մէջ «Ժագըռիի վտարանջութիւն» կ'ըսուի : Բայց շատ անգամ ալ փառասէր ու իրարու թշնամի դքսերը ժողովուրդը կը ժողովէին , իրարու դէմ պատերազմի կը հանէին , ուր շատ արիւն կը թափուէր , եւ վախճանն ուրիշ բան չէր , բայց եթէ դքսերուն պարզ իրարու դէմ ունեցած թշնամութիւնը : Աս սաստիկ քաղաքական պատերազմներէն մէկն էր ան պատերազմը , որն որ Հենրիկոս վեցերորդին զահ էլլէին քիչ մը յառաջ սկսաւ : Ինչու որ Կարոլոս Գաղղիայի վախճանեալ թագաւորին (մէկ դի ձգուած) տղան ու թագաւորութեան բուն ժառանգը տէրութեան մէջ

շատ կողմնակիցներ ունէր, որոնք իրեն յաջորդութեան ունեցած իրաւացի պատճառները կը յարգէին. Կարողս ասոնք գլուխը ժողովելով Հենրիկոսին դէմ պատերազմի ելած էր: Բաց ասկից նոյն ատենները գեղացւոց ու ազնուականաց մէջ անդադար կռիւ ըլլալով՝ Գաղղիայի երկիրներուն մէջ կարգ կանոնը տակն ու վրայ եղած էր, եւ անիշխանութիւնը ամէն կողմ կը տիրէր: Ասոնց դէմ զօրք խաւրել պէտք էր, բայց Անգղիայի տղայ թագաւորը չլինալով ինք իր գլխուն կառավարել, հօրեղբայրը Պէտֆորտի դուքսն ու Կլուսէսդրի դուքսը թագաւորին տեղը Գաղղիայի մէջ կառավար գրուեցան: Ինչպէս յայտնի է, ասոնց գլուխ տանելու բանը շատ դժուարին էր, բայց գրեթէ գլուխ ելած էր, ինչու որ Անգղիայի բանակը Բուրգունտիայի դքսին հրամանատարութեանը տակ բոլոր թշնամեաց յաղթած էր: Քաղաքներն ու բերդերը Անգղիացի զօրքէն առնուած էին, ու անհաւանական չէ կարծելը, որ խոհեմ կառավարի ու սիրելի թագաւորի մը տակ անտարակոյս բոլոր Գաղղիա Անգղիայի գաւառ մը կ'ըլլար:

Ո՞վ կրնար մտքէն անցընել որ Գաղղիան աս գոբախտութենէ խիտ զարմանալի կերպով մը, այս ինքն գեղացի աղջկան մը սրտոտութեամբը պիտ'որ ազատէր: Արդ աս զարմանալի աղջկան պատմութիւնը կ'ուզենք գրել, աս անմեղ ու հայրենասիրական սգւով վառուած աղջկան՝ որն որ Անգղիացւոց անդթութեան զսհ եղաւ:

Գ Լ ՈՒԽ Ե .

Յովհաննա տ' Արքիմ' Կղայո-րի-նը :

ՅՈՒՀԱՆՆԱ տ' Արգ 1410ին ծնաւ . իր ծնողքը Յակոբ տ' Արգ ու Եղիսաբէթ ծնեալ Ռոմէ՝ երկուքն ալ գեղացի էին ու Տոմարմի կը բնակէին , որն որ Գաղղիայի Հիւսիսային արեւելեան կողմը Լոթարինգիայի սահմանին վրայ գեղ մըն է : Յովհաննա պզտիկ քոյր մը ու երեք եղբայր ալ ունէր . քոյրը տղայութեան ատեն մեռած էր , իսկ երեք եղբարքը կենդանի մնացին , ու իր քաջութեանցը մասնակից եղան : Յակոբ տ' Արգ ու իր կնիկը պատուաւոր ու աշխատասէր գեղացիներ էին . իրենց փոյթն ու ջանքը զարմանալի էր . իրենց տղոցը աղէկ ու համեստ կրթութիւն տալը՝ իրենց միակ պատիւն ու պարտքը կը սեպէին : Յովհաննա կարդալ գրել չտորվեցաւ , ինչու որ աս տեսակ ուսումները ան հին ժամանակները շատ հազուադիւտ բաներ էին , որ ատենը տպագրութեան արուեստն ալ դեռ զանուած չէր , ու գիտութիւն եւ ուսում ըսուած բանը գրեթէ մինակ քահանաներու հարկաւոր կը սեպուէր : Բայց աս ստոյգ կ'երեւայ որ համեմատութեամբ Յովհաննա ուրիշ աղջիկներէն շատ աւելի վեր էր ու առաւելութիւններ ունէր . անոր ծնողքը իրենց բարեպաշտութեամբն ու բարի կենցաղավարութեամբն ամենուն զարմանալի էին , ուստի եւ տարակոյս չիմնար որ ամենէն յառաջ իրենց աղջիկը ուղղափառ կրօնի մասանց մէջ աղէկ կրթած ըլլան : Մայրը անոր կարել ու մանել սորվեցուցած էր , եւ իր տղայութեան վրայ եղած յիշատակարաններէն ու մնացած լուրերէն կրնանք ստուգութեամբ յառաջ բերել , որ Յովհաննա ամենուն առջեւ եռանդնոտ , աշխատասէր , բարեպաշտ ու մարդավար աղջիկ մը կը հա-

մարուէր. կրօնական գործքերու մէջ խիստ եռանդ-
նոտ էր, անանկ որ իր ընկերակիցները շատ անգամ
անոր վրայ կը ծիծաղէին ու կը ծաղրէին, երբ որ սի-
րով եկեղեցիներու այցելութեան կ'երթար, եւ իրենց
հետ երգելով ու կաքաւելով զուարճանալ չէր սիրեր:
Ջերմեռանդական գործքերու ունեցած եռանդն ու
յօժարութիւնը շատ բաներու մէջ յայտնի կ'երեւայ,
որոնք առանց ակնածութեան կը կատարէր, բայց
մարդկան հաճոյ ըլլալու համար արտաքին ձեւեր կամ
ձեւացրնող կերպարանքներ ալ չէր ընէր: Գիտենք
որ շատ անգամ դաշտի վրայ խոտ կտրելու կամ
հնձելու ատեն իրեն ընկերներէն կը բաժնուէր, որոնք
զինքը ետքէն առանձին տեղ մը կամ անկիւն մը
քաշուած կը գտնէին, ուր երկու ծնկան վրայ ե-
կած՝ աղօթք կ'ընէր: Ասալ աւելցրնելու ենք որ ու-
րիշներէն աւելի վախկոտ ու ամէկոտ բնութիւն մը
ունէր: Ամենեւին ան աղջկանց չէր նմաներ, որոնք
բոլոր օրը շատխօսութեամբ կ'անցընեն. անոր վար-
քը ստորագրողներէն մէկը չկայ, որ յիշէ թէ շատ
կը խօսէր. եւ աս իր բնութիւնը՝ թէ որ աղէկ մտա-
ծելու ըլլանք՝ գուցէ իրեն զարմանալի պատմութեան
բանալի մը կրնայ ըլլալ. վասն զի քաշուած ու խո-
րունկ մտածող մարդը՝ մէյ մը իր ոգւոյն վրայ տի-
րող գաղտփարներուն վրայ շատ անգամ կը խորհի,
ու թէ որ ասոր վրայ կենդանի երեւակայական զօ-
րութիւն, ու սաստիկ բարոյական զգածմունք մ'ալ
գալու ըլլայ, մարդը սոսկալի կրակոտ, բայց յստա-
կամիտ նախանձայոյզ մը կ'ընէ:

Տամբմի գեղին մօտերը Նէօշադոյ երթալու ճամ-
բուն վրայ մէկ գեղեցիկ հին կաղնի մը կար, որուն
մեծատարած ու մինչեւ գետինը հասած ոստերը կար-
ծես թէ գմբէթ մը ձեւացուցած էին, ու շատ դա-
րերէ ի վեր «Յաւերժահարսանց ծառ», կ'անուանուէր:
Կաղնիին քովը ազուոր աղբիւր մ'ալ կը բղկէր, որն

որ կաղնիին նման «Յաւերժահարսանց աղբիւր», կ'ըսուէր: Տգէտ ռամիկն ու մանաւանդ գիւղականները՝ աւելորդապաշտութեամբ թէ՛ ծառը եւ թէ՛ աղբիւրն ընծաներով կը պաշտէին, բայց Յովհաննա բոլորովին ասկից հեռու կը կենար, եւ երբեք չեղաւ որ ծառին ու աղբիւրին տօնին օրը կաքաւողներուն ու պարողներուն կարգը տեսնուի. ասանկ առիթներու մէջ ինք ծաղկէ պսակներ կը շինէր, ու Տոմրըմի եկեղեցւոյն մէջ Ս. Կուսին խորանին կ'ընծայէր:

Աս ալ պէտք չէ մոռնալ որ Յովհաննա քանի որ մեծցաւ՝ տանտիկնոջ մը գործքերէն սկսաւ ետ կենալ համ չառնուլ. տնասէր չէր, աւելի արտաքին գործքերու բաղձանք կը ցուցնէր ու կը զբաղէր, շատ անգամ դաշտերու վրայ կով ու ձի կ'արածէր, ջրի մէջ կը մղէր. շատ անգամ առանց սանձի ու թամբի կը ձիավարէր: Աս է Յովհաննային տղայութեան նկարագիրը:

Տարակոյս չկայ որ Յովհաննա տղայութեան առանձին իր հայրենիքին գերութեան վիճակի մէջ գտնուելուն վրայ աս դիէն ան դիէն շատ խօսակցութիւններ լսած պիտ' որ ըլլայ, ինչու որ ան բռնութեան գործքերուն ու ժողովրդեան քաշածներուն համբար մօտէն ըլլայ հեռուէն ըլլայ մինչեւ Տոմրըմի հասած, ու աս վառվրռուն երեւակայութիւն ունեցող աղջկան մտքին ու սրտին վրայ շատ տպաւորութիւն բրած պիտ' որ ըլլայ: Աս ստոյգ է որ Տոմրըմի գեղին բնակիչներն ամէնն ալ Կարողոսի կողմնակից էին, ու պատերազմի մէջ Անգղիացւոց դէմ շատ մեծ քաջութիւններ ընող Արմանեակի գբսին անուամբ՝ Արմանեակ կ'ըսուէին: Բայց Տոմրըմի մօտ Մասէ գեղ մ' ալ կար, որուն բնակիչները բոլորովին Բուրգունտացիներուն կողմը շահուած էին: Աս երկու գեղերուն տղաքը շատ անգամ իրարու դէմ իրենց մօրերնուն կաթին հետ ծծած թշնամութիւննին խա-

ղերու մէջ կը ցուցնէին. իրարու դէմ առերեւոյթ կռիւներ ու պատերազմներ կը ձեւացնէին, եւ երբեմն անանկ կ'ըլլար, որ առերեւոյթը իրականի կը փոխուէր. գաւազաններով ու քարերով իրարու դէմ կը կռուէին, ու մէջերնէն վիրաւորներ ալ կ'ելլէին: Յովհաննա շատ անգամ սաստիկ կռուէն ետքը իր հասակակից բարեկամներն ու հարազատ եղբարքը արեան մէջ թաթխուած կը տեսնէր: Ասոնք մէյմէկ անժխտելի ասպոյցներ են ան սաստիկ կողմնակցութեան ոգւոյն, որն որ առերեւոյթ խաղաղութեան ու հանգարտութեան տակ ծածկուած էր, բայց երթալով կը սաստկանար ու կը բորբոքէր, եւ մարդ չկար որ աս հուրէն քիչ մ'ընդունած չըլլար: Ասանկ խռովութիւն մը անգամ մը Տոմրմի գեղին գլուխը շատ խեղճութիւն բերաւ, որ առ երեսս տղայական խաղերու կամ հեռու տեղերու համբաւներուն չէր նմաներ: Բուրգունտացի ձիււորներու գունդ մը գեղին վրայ իյնալով, բոլոր բնակիչներն ընտանիքներովն եւ ունեցածով շունեցածովը իրենց խաղաղ հայրենիքէն դուրս վազեցան: Ամէն մարդ ուրիշ տեղ մը ապաւէն փնտրուելու պարտաւորեցաւ, ուստի Յովհաննային ծնողքն ալ ստիպուեցան իրենց աղքատիկ երդը թողուլ ելլել. ապահով տեղ մը քաշուելու համար Նէօշադոյ անցան ու պանդոկի (լոգանդայի) մը մէջ բնակեցան, ուր որ Լոթարինգիայի դքսին իշխանութեան տակ ըլլալով, թշնամեաց յարձակումներէն վախ չկար: Աս քաղքին մէջ տասնուհինգ օր կեցան, որ ատենը շատ հաւանական է որ Յովհաննա աս իրենց եղած բարեկամական ընդունելութեան ու պաշտպանութեան շնորհակալութիւն ընելու համար ան պանդոկին մէջ տնական ծառայութիւններու եւ գործքերու զբաղեցաւ. ասոր համար ալ է ան խօսքը, թէ Յովհաննա տղայութեան ատեն պանդոկի մը մէջ աղախնութիւն ըրած ըլլայ, ինչպէս որ Բուրգունտաներու կողմնակից

ժամանակագիր մը, ու ետքէն Անգղիացի պատմագիր մը կը զբուցեն:

Յովհաննա տատուիրէք ու տասնուչորս տարւան մէջ էր (1423, 1424): Աս ատենները տեսիլքներ տեսնելու սկսաւ, եւ սուրբերու ձայներ կը լսէր, որոնք զինքը կը յորդորէին որ երթայ Գաղղիայի արքունի գահը նորէն կանգնէ: Մենք հաստեղս ասանկ հասարակ ժողովրդեան համար գրուած գործքի մը մէջ չենք ուզեր խօսիլ թէ Յովհաննային տեսիլքները իրօք զերբնական զօրութեամբ էին, չէ՛նէ իրեն վառվռուն ու տաք երեւակայութիւն ունեցող բնութենէն, որն որ ան լեռներու միայնութեան մէջ կէս մը կրօնական ու կէս մ'ալ քաղաքական եռանդով բորբոքած՝ անոր աչքին ասանկ բաներ կ'երեւցնէր: Միայն աս կ'ըսենք որ ինք խաբերայ չէր, զրուցածները սուտ չէին, իրօք ինք անանկ տեսիլքներ կը տեսնէր, եւ անանկ կը կարծէր որ ինք Աստուծոյ ձեռքը գործիք մըն է, եւ ասոր վրայ հաստատուն համոզում ունենալով՝ զօրացաւ ու իր դիւցազնական գործքերը գործեց:

Գրեւանի ու Ալեանէօյլի պատերազմներով Գաղղիացիք բոլորովին յաղթուած էին, ու Վարդսուէթագաւորութեան ժառանգը բոլորովին յոյսը կորսնցուցած էր: Յովհաննա՝ իր պատմածին նայելով՝ աս ատեն տռջին անգամ վերնական ազդեցութիւն մ'ընդունեցաւ, զորն որ ինք ասանկ կը պատմէ: Երբ որ, կ'ըսէ, ամառուան օր մը հօրս պարտէզը նստած էի, եկեղեցւոյն շտկութեամբը լոյս մը տեսայ ու ձայն մ'ալ լսեցի, որն որ զիս կը յորդորէր որ միշտ բարեպաշտ ու բարի ըլլամ, եւ կ'ըսէր թէ օր մը պիտ'որ գայ որ Աստուած գրեզ պիտի օրհնէ: Երկրորդ տեսիլքն աւելի որոշ կերպարանք մը ստացաւ: Աս անգամ (ասանկ կը պատմէ ինք) երբ որ հօտիկս դաշտի վրայ կ'արածէի, նոյն ձայնը նո-

բէն լսեցի. քիչ մը ետքը Սրբուհի Կատարինէի ու Սրբուհի Մարգարիտայի փառաւոր կերպարանքը տեսայ, որ ատենը ձայնը կը զուցէր թէ Միքայէլ Տրեշտակապետին ձայնն է: Չայնը քանի մը խորհրդաւոր խօսքեր խօսեցաւ, որոնցմէ կ'իմացուէր թէ Գաղղիա իմ ձեռքովս Անգղիացւոյ լուծին տակէն պիտ'որ ազատի: Աս երկրորդ տեսիլքը Յովհաննային սիրտը եռանդով լեցուց ու յափշտակեց, եւ Աստուծոյ շնորհակալութեան համար՝ որ զինքը իրեն կամքին ու հաճոյիցը գործիք առաւ, աշխարհք չմտնելու ուխտ դրաւ, ու ինք զինքը բոլորովին իրեն կոչմանը նուիրեց:

Մերեւայ որ Յովհաննային ծնողքը իրենց աղջկանը ասանկ ճամբայ մը բռնելուն վրայ մեծ հոգ ու մտադրութիւն մը չըրին եւ պատմած տեսիլքները բանի տեղ չէին դնել, թէպէտ ան ալ կը պատմուի որ հայրը վախնալով որ չըլլայ թէ զինուորականները իր աղջիկը մոլորեցուցած ու բանակի մէջ մանելու թելադիր եղած ըլլան, ըսած ըլլայ որ ինք իր ձեռքովը իր աղջիկը խլղել կ'ուզէ, քան թէ ասանկ անտփոր բան մը տեսնել: Աս ժամանակները հարուստ գեղացիներէն մէկը Յովհաննան իրեն հարսնացընել ուզեց, բայց անիկա հրաժարեցաւ. ան ատեն զինքն ուզողը զարմանալի միջոցի մը ձեռք զարկաւ. բոլոր գեղին մէջ հրատարակեց որ Յովհաննա խոստացեր էր թէ իրեն հետ կարգուի, ու հիմա չ'ուզեր իր խոստումը կատարել: Աս բանիս համար մինչեւ դատաստանի ալ ելաւ, կարծելով որ դատաւորները Յովհաննան կը ստիպեն որ իր խոստումը կատարէ, որն որ չէր ըրած: Յովհաննա դատաստանին մէջ ինք իրեն փաստաբանութիւն ըրաւ, եւ զարմանալի քաջութեամբ ու ճարտարխօսութեամբ ինք զինքը պաշտպանեց, եւ երգմամբ հաստատելով որ անանկ խոստում ըրած չէ,

դատաստանին վճիռն իր կողմը կտրուեցաւ, որով ան հարուստ երիտասարդը ամօթով մնաց: Թէպէտ աս դէպքը պղտիկ ու ըստ ինքեան աննշան բան մըն էր, բայց ասկից երկու բան կրնանք հաստատութեամբ յառաջ բերել, այս ինքն թէ Յովհաննանախ՝ մտաց հաստատութիւն ունէր, եւ երկրորդ՝ թէ իր պատուոյն զգուշացող ու ճշմարտասէր եւ սրբասէր օրիորդ մըն էր:

Տէրութեան գործքերն ու դէպքերը սկսան երթալով սաստկանալ ու մեծնալ, կողմնակիցութեան ողին մինչեւ վերջին աստիճան բորբոքած էր: Պեղֆորդի դուքսը նորէն Գաղղիա դարձած էր, ու Բուրգունտիա աղէկ մը զօրացընելէն ետքը, Կարոլոսին դէմ մէկ մեծ ու ահեղ բանակ մ'ալ հանած էր: Բոլոր բանակին սպարապետ դրած էր Սալիսպուրիի կոմսը, որուն հետ էին քաջ ու կիրթ զօրապետներ, Սիր Ճըն Դալպրդ, Սոմմէրսէդի կոմսը, Վարուէք, Սիւֆֆոլդ, Արունտէլ, Սիր Ճըն Փասդուլֆ, ու Սիր Վիլլիամ Վլատստէլ, որոնց քաջութիւնն ու անուներ թշնամիները ահ ու դողի մէջ կը ձգէր: Սալիսպուրիի դուքսը՝ Ռամպուլլէէ, Բիդիվիէ, Ժարթոյ, Սիւլլի եւ ուրիշ շատ պղտիկ քաղաքները շատ քիչ ընդդիմութեամբ նուաճելէն կամ անձնատուր ըլլալու ստիպելէն ետքը, իրեն գլխաւոր նպատակին հասնելու ձեռք զարկաւ, այս ինքն Օուլէանը պաշարելու, որն որ Կարոլոսին ու իրեն կողմնակիցներուն ձեռքը մնացած վերջին բերդն էր, բայց իր աղէկ դիրքովը Լոար գետին վրայ կը տիրէր ու հարաւային գաւառներուն բալլիքն էր. անանկ որ Օուլէանը մէյ մը առնուելէն ետքը՝ Անգղիացւոց բանակը դիւրաւ Լոարէն անդին կրնար անցնիլ, ու Կարոլոսին արքունիքն ուրիշ ճար չէր ունենար, բայց եթէ Օվեռներ ու Տոֆինէ գաւառներուն լեռներն ապաւինիլ:

(Օուլէան քաղաքը 1428ին Հոկտեմբեր ամսոյն մէջ

առաջին անգամ Սալիսպուրիի կոմսէն պաշարուեցաւ. բայց բախտով թէ թագաւորը եւ թէ տեղացիք աս ըլլալիքը յառաջուրնէ գուշակելով՝ բերդը երկայն ատեն ու մինչեւ վերջի շունչերնին յուսահատաբար պաշտպանելու ամէն միջոցները հոգացած էին: Պաշարման ատեն Պ. տը կողուռ քաղքին կառավար դրուեցաւ, ու ան ատենները դրունուած քաջ զօրապետներէն երկու հոգի՝ Բոթոն տը Քսենդրայլ ու Տիւնոա շատ զօրքով Անգղիացիները պատուելով քաղաք մտան: Քաղաքացիք աս պատերազմին մէջ իրենց կողմէն շատ հայրենասիրական օգի ցուցրցին: Իրենց վրայ դրուած տուրքը վճարելէն զատ՝ արքունի հասարակաց արկեղ շատ ստակ պարդեւ տուին. ինքնակամ հաւանեցան որ Լոար դետին անդիի կողմը դէպ ի հարաւ եղած Բորդըրոյ արուարձաննին դետնի հաւասար ըլլայ, որպէս զի Անգղիացիք ան կողմն ապաւէն ու ապաստանարան մը չգտնեն. աս պատճառաւ քաղքին շորս կողմերը եղած այգիներն ու պարտէզները մինչեւ երկու մղոն տեղ իրենց ձեռքովն արմատաքի խլեցին ու կործանեցին: Բոլոր զէնք տանիլ կրցող էրիկ մարդիկ գունդ կազմեցին, զօրքին մէջ մտան, իսկ մնացածները շարունակ Աստուծոյ աղօթք կ'ընէին, ու եկեղեցիէ եկեղեցի թափօրներով այցելութեան կ'ելլէին:

Թշնամիներուն առջի յարձակումը ան դղեակին վրայ եղաւ, որն որ դետին հարաւային եղերքն անցնելու համար եղած կամրջին ճամբան կը պաշտպանէր: Քաղաքացիք երկայն ատեն քաջութեամբ դէմ դնելէն ու շատ մարդ կորսնցրնելէն ետքը աս տեղը թշնամեաց ձեռքը յանձնելու պարտաւորեցան, եւ ան երկու աշտարակներուն մէջ քաշուեցան, որոնք կամրջին բերանը երկու կողմերը շինուած էին. եւ իրենք զիրենք ապահովցրնելու համար առջեւնին եղած կամրջին մէկ կամարն ալ կործանեցին, ու

միայն տախտակներու եւ գերաններու վրայէն անդիի կողման հետ հաղորդութիւն կ'ընէին, զորոնք ամէն ուզուած ատեն կրնային վերցընել: Բայց երկրորդ օրը Լոար գետին ջուրը սաստիկ քիչնալով՝ Սիր Աելլիամ Ալատստէլ իր մարդիկներովը ան աշտարակներուն վրայ ալ յարձակեցաւ ու առաւ. կամուրջն ալ շակելով անոնց ու քանի մը օր յառաջ առնուած դղեկին մէջի հաղորդութիւնը նորէն հաստատեց, եւ կրնար ան տեղը բերդ մը ձեւացընելով վրան թնդանօթներ շարել, ու հոնկից քաղաքն աղէկ մը գնդակոծել: Աս գործքը գլուխ հանելու համար պէտք էր որ տեղերն աչքէ անցընէին, անոր համար բանակին զօրապետներն եկան ժողվեցան, ու քանի մը օր ետքը սպարապետ Սալիսպուրիի դուքսը աշտարակներէն մէկուն վրայ ելած երբ որ թշնամեաց ամրութիւնները կը դիտէր, մէկ թնդանօթի գունդ մը եկաւ անոր զարկաւ, ու անմիջապէս հողին փչեց. Անգղիացւոց աս տեղս ունեցած յաջողութիւնը իրենց ասանկ ծանր նստաւ: Արնանք զրուցել որ Օուէանի պաշարումը առաջին պատերազմն էր, որուն մէջ թնդանօթներու զօրութիւնը փորձուեցաւ: Սալիսպուրիի դքսին տեղն անցաւ Սուֆֆոլքի կոմսը, որն որ քանի մը անգամ բերդին վրայ պարապ տեղը յարձակելէն ու պաշարուածներուն հաստատամտութիւնը փորձելէն ետքը՝ որոշեց որ քաղաքին շորս կողմն ամրոցներ ու դղեակներ շինելով բոլոր ճամբաները գոցէ, ու Քաղղիացիները սովով անձնատուր ըլլալու ստիպէ:

Չմեռն աս ամրոցներն ու դղեակները շինելով անցաւ, թէպէտ թէ դրսէն եւ թէ ներսէն շատ անգամ իրարու վրայ յարձակումները պակաս չէին, որոնցմով թէ դրսիններուն սաստիկ զօրութիւնը եւ թէ ներսիններուն անխոնջ հաստատամտութիւնը կ'երեւար: Անգղիացւոց շինած դղեակները դեռ չլմրն-

ցած՝ Գաղղիացիք Օսլէանի մէջ նորէն պարէն ու պատերազմական պաշար խոթելով զօրացուցին. եւ որովհետեւ դուրսը եղած Գաղղիացի զօրքը կերակուր գանելու պատճառաւ ասդին անդին կը զարնէին ու կը կողոպտէին, անոր համար երբեմն նոյն իսկ Անգղիացւոց եկած պաշարներն ալ կը բռնէին կ'առնէին: Բայց ընդհանրապէս խօսելով Օսլէանի մէջ թէ պաշարը եւ թէ պահապան զօրքը երթալով կը քիչնար, եւ քանի որ ամրոցները կը բարձրանային ու իրենց պաշարման բոլորակը գոցուելու կը մօտենար, ամէն մարդ յայտնի կը տեսնէր որ առանց արտաքոյ կարգի մեծ ճիգ մ'ընելու՝ ազատուելու յոյս չկայ, ու առջեւի դարնան (1429ին) պէտք է որ Անգղիացւոց ձեռքն իյնան:

Գ Լ Ո Ի Խ Ի .

Յովհաննա իր դի-ցանական գործերը կը «իս»:

ՄԻՆՉԵՒ Տիմա դրած դէպքերնուս լուրերն ու պատմութիւնները Յովհաննային սիրտը սաստիկ եւ արտաքոյ կարգի վառեցին ու բորբոքեցին: Միտքը դրաւ որ իր հայրենիքն ազատէ, եւ ասիկայ գլուխ հանելու համար երկու բան որոշեց, այս ինքն Օսլէանի պաշարումը վերցընել, ու երկրորդ Աարոլսը հրապարակաւ թագաւոր պսակել տալ Ռէնս քաղքին մէջ: Աս երկրորդ որոշմանը իր հաստատուն կրօնական հաւատքը շատ ազդեցութիւն բրած էր, ինչու որ ան ժամանակուան քահանաներն ու ժողովուրդը անանկ կը համարէին որ Աարոլոս օրինաւոր թագաւոր չէ, քանի որ իր գլուխը հին թագաւորական թագով չպսակուի, ու սուրբ իւզով չօծուի, ու անով իր իրաւունքն իրաւունք չըլլայ:

Յովհաննա միտքը դրաւ որ աս երկու երեւելի գործքերը գլուխ հանէ, բայց ժամանակը շատ

կարճ էր: Որոշեց որ նախ Պ. Ռոպերդոս Պոտրի-
գուրին երթայ խօսի, որն որ ան ժամանակը Վո-
քուէօր ըսուած մօտիկ քաղքի մը կառավար էր,
անոր իր տեսիլքները յայտնէ, ու անոր միջորդու-
թիւնը խնդրէ եւ աղաչէ որ մէյ մը թագաւորին առ-
ջեւն ելլէ: Աս իր խորհուրդը մարդու մը չյայտնեց,
եւ ոչ ալ իր ծնողացը յայտնելու համարձակեցաւ,
վասն զի գիտէր որ ասոնք իրեն արգելք միայն
կրնան ըլլալ. բայց աս բանը գլուխ հանելու համար
հարկ էր որ իր ծնողացը տնէն հեռանալու ճար
մը հոգար. Յովհաննա ուրիշ ճար չկրցաւ մտածել,
բայց եթէ հնարք մը բանեցընել: Ծնողացն ըսաւ
որ իր մօրեղբօրը Տիւրան Լաքսարին այցելու-
թեան կ'ուզէ երթալ, որն որ Տոմրմիի ու Վո-
քուէօրի մէջ եղած Պզտիկ Պիւրէ ըսուած գեղը
կը բնակէր. այնչափ աղաչեց պաղատեց, որ ծնող-
քը պարտաւորեցան բաղձանքը կատարել. Լաք-
սար անձամբ Տոմրմի եկաւ, ու Յովհաննան առաւ-
տարաւ: Աս կերպով Յովհաննա իր աղքատիկ հայ-
րենի երգը թող տուաւ, ուր որ մէյ մ'ալ պիտ'որ
չդառնար:

Յովհաննան աս իր մօրեղբայրը շատ կը սիրէր,
ու վրան մեծ համարում ու վստահութիւն ու-
նէր. եօթը կամ ութը օրուան մէջ, որ անոր տու-
նը կեցաւ, բոլոր իր տեսիլքները, ակնկալութիւն-
ներն ու իր եռանդագին բաղձանքները անոր յայ-
տնեց: Հետը շատ ճարտասանական ու համոզողա-
կան կերպով մը աս նիւթերուն վրայ խօսած պիտ'որ
ըլլայ, ինչու որ ասչափս ստոյգ է թէ Լաքսար հա-
մոզուեցաւ որ անոր առաքելութիւնը ճշմարիտ է:
Արնանք մտածել որ ի՞նչ ուրախութիւն ու միտիթարու-
թիւն ունեցած պիտ'որ ըլլայ Յովհաննա, որ ան ա-
տենը հազիւ 18 տարւան էր, երբ որ գտաւ գոնէ մէկ
մարդ մը, որ իրեն բաղձանքը կը յարգէր: Լաքսար

որոշեց որ ինք անձամբ անոր կողմանէ կառավարին երթայ, որն որ իրօք ալ բրաւ: Բայց Պոտրիգուր՝ դաղտնի ու աստուածային յայտնութիւն խօսքը լսելուն պէս՝ տղայական բանի տեղ դնելով ծիծաղեցաւ, եւ միանգամայն խրատ տուաւ որ անոնց ահանջ չկատէ, ու աղջիկը շուտով իր հօրը տունը դարձրնէ: Յովհաննա՝ աս առաջին փորձը չյաջողելուն վրայ Լքանելու եւ յուսահատելու տեղ՝ որոշեց որ ելլէ անձամբ երթայ, եւ մօրեղբօրն ըսաւ որ Ես պատրաստ եմ մինակ առանձին կառավարին հետ աս նիւթիս վրայ խօսակցելու, թէ որ մէկտեղ գալու ընկեր մը չգտնեմ: Բայց Լաքսար անիկայ մինակ թող տալ չուզէց, ու հետը մէկտեղ գնաց:

Արնայ կարգացողը դիւրաւ խմանալ թէ որչափ դժուար եղաւ մինչեւ որ աս գեղացի աղջիկը կրօցաւ կառավարին առջեւն ելլելու հրաման ընդունել, բայց աւելի դժուարն ան էր՝ մէկ մտիկ ընող ականջ մը, մէկ համբերող եւ ունկնդիր անձ մը գտնել: Պոտրիգուր՝ տեսիլք, յայտնութիւն, առաքելութիւն խօսքերը լսելուն պէս՝ կը ծիծաղէր, կ'արհամարհէր, մտիկ չէր ուզեր ընել, թող թէ հաւանիլ որ ասանկ աղջկան մը թագաւորին առջեւն ելլելու միջնորդ ըլլայ: Բայց երկրորդ փորձն ալ Յովհաննան չկրցաւ տկարացնել. իրեն մտաց հաստատութեամբ արհամարհանքն ու նախատինքը բանի տեղ չդնելով, որոշեց որ Աոգուլէօր կենայ. ու բոլոր հոն կեցած ժամանակն ուրիշ բան չէր ըներ, բայց եթէ կամ կառավարէն պահանջել որ իր ուզածը կատարէ, եւ կամ եկեղեցիներու մէջ ջերմեռանդական աղօթքներու պարապիլ:

Անգամ մը միայն կառավարին պատասխանին սպասելու համար քիչ մը ատեն Պրզտիկ Պիւրէ կեցաւ, բայց քիչ մը ետքը նորէն Աոգուլէօր դարձաւ. եւ առաջինէն աւելի սկսաւ աղաչել պա-

ղատիլ ու կառավարին դէմ նորէն բողոք ընելով հասկըցուց որ ինք թագաւորին առջեւն ելլել կ'ուզէ, եւ ինչ որ ըլլայ նէ՛ ըլլայ, պէտք է որ ելլէ: Յովհաննա իր մօրեղբօրը հետ Առգուլէօր կեցած ատենը մէկ կառապանի մը տուն կը բնակէր, որուն կնկանը հետ սերտ բարեկամութիւն ըրած էր. եւ տեղ մը գացած ատեն միշտ աս կինը հետը մէկտեղ կ'երթար, երբ որ մօրեղբայրը քովը չգրանուէր: Ասկից յայտնի կը տեսնուի Յովհաննային բարոյական զգուշութիւնը եւ թէ անիկայ իրեն մէկ որոշ կեանք ու ընթացք մը սահմանած էր, որմէ բոլոր իր կենացը մէջ երբեք չխոստրեցաւ: Ինչպէս Առգուլէօր, անանկ ալ բոլոր իր ետքի կենաց ընթացքին մէջ սովորութիւն ունէր ամէն քաղաք, ուր որ կ'երթար՝ իրեն ուղեկից ու խնամածու ընտրելու մէկ հասակն առած համեստ կին մը, որուն վարուցն ու բարուցը վրայ տարակոյս մը չկար:

1001
Հիմա նորէն Առգուլէօր դառնանք: — Յովհաննա աս կերպով վարուելով՝ չէր կրնար ու չէր ալ յուսար որ կառավարն իրեն աղաչանացը մտիկ ընելու համոզընէ. բայց իր սաստիկ եռանդն ու բարեպաշտութիւնը, եկեղեցիներուն մէջ ջերմեռանդութեամբ երկայն ատեն աղօթքի կենալը ան քաղքին ժողովրդեանը վրայ մեծ տպաւորութիւն ըրին: Աերջապէս Պատրիզուր ալ դէմ չկրցաւ կենալ, այսչափի զիջաւ որ Վարոլոս թագաւորին գրէ, եւ թագաւորն անոր ճամբորդութեանը վրայ ինչ որոշում որ ընէ նէ՛ ան ըլլայ: Նոյն ատենները Յովհաննա Առգուլէօրի մէջ մեծամեծներէն երկու հոգի իրեն կողմը վաստակած էր. ասոնցմէ մէկն էր Տը Մէս անուանի արհեստականը, որն որ անոր՝ Քու եռանդնոտ խօսքերդ զիս համոզեցին ըսելով, իր արհեստականութեանը պատուոյն վրայ խոստմունք տուաւ որ Աստուծոյ առաջնորդելովը զինքը թագաւորին առ-

ջեւը տանելու ուղեկից կ'ըլլայ: Երկրորդն էր Պէր-
դրան տը Բուլանժի ազնուականը, որն որ անոր առ-
ջի անգամ Պոտրիգուրին հետ ըրած խօսակցու-
թեանը ներկայ էր. ան ալ խոստացաւ որ ինքն ալ
մէկտեղ կու գայ:

Աս ատենները Յովհաննային անունը Լութարին-
գիայի դքսին ականջն ալ հասնելով՝ որն որ անկողնի
մէջ վտանգաւոր հիւանդ էր, իրեն կանչել տուաւ: Եթէ
աս աղջիկը գերբնական զօրութիւն ունի նէ, կ'ըսէր:
կրնայ զիս աս հիւանդութենէս ազատել: Բայց Յով-
հաննա պարզութեամբ ու յստակութեամբ պատաս-
խան տուաւ. Իմ առաքելութիւնս հրամանոցը չէ.
եւ ան տուրքը չունիմ, որն որ հրամանոցը բարձրու-
թիւնը իմ վրաս կը կարծէ: Ան ատեն Գուքսը զին-
քը պատուով իր տեղը դարձուց, ու չորս դահե-
կան ալ պարգեւ տուաւ: Աս բանէս եւ միանգամայն
Տը Մէսին, Բուլանժիին ու բոլոր ժողովուրդեան խօս-
քերէն շարժելով՝ Պոտրիգուր չէ թէ միայն հաւա-
նեցաւ որ Յովհաննա երթայ, թագաւորին առջեւն
ելլէ, հապա նաեւ իրեն ազնիւ սուր մ'ալ պարգեւեց:
Չիգիտցուիր թէ Պոտրիգուր թագաւորին գրած թըղ-
թին պատասխան ընդունեցաւ թէ չէ. բայց իր մօր-
եղբայրը մէկ ուրիշ գեղացիէ մը ստակ առնելով՝
անոր ձի մը գնեց, իսկ Տը Մէսն ալ անոր ճամ-
բորդութեան ծախքը քաշեց, որն որ ետքէն թա-
գաւորէն առաւ: Յովհաննա իրեն եղած ձայներուն
հրամանին հնազանդելով՝ առնացի զգեստ հագաւ,
որն որ բոլոր իր գործօղութեանցը ատենը չհանեց.
Պոտրիգուրն ալ անոր այսչափ միայն պաշտպանու-
թիւն ըրաւ, որ քովն ուղեկից մարդ մ'ալ դրաւ, որն
որ երդմամբ պարտաւորած էր ամէն ջանքն ու ձեռքէն
եկածն ընելու, որ Յովհաննան ապահովութեամբ
թագաւորական արքունիքը հասցընէ:

Աս դէպքերուն լուրը երբ որ Տոմրմի հասաւ,

բոլոր գեղը տակն ու վրայ եղաւ, գեղին մէջ ուրիշ բանի վրայ խօսք չէր ըլլար, բայց եթէ Յովհաննային. գեղացիք ընելիքնին չէին գիտեր. զարմանք, տրտմութիւն ու ամէն տեսակ զգածմունք ամենուն սիրտը կը պտրտէր: Յովհաննային խեղճ ծնողքը անոր երթալուն լուրն առնելնուն պէս՝ վազեցին Ադուլէօր եկան. շատ խօսքերով կը ջանային որ անոր միտքը փոխեն, բայց կարելի չեղաւ. Յովհաննային միտքը հաստատուն էր, [Թէպէտ խիղճը մեծ հոգ կը կրէր որ առանց ծնողացը հրամանին ասանկ գործքի ձեռք զարկաւ. եւ ան ատեն աս հոգէն կրցաւ ազատիլ, երբ որ անոնցմէ ըրածին [Թողութիւն առաւ:

Արդ Յովհաննա 1429ին Փետրուարի 13ին մեծ պահոց առջի կիրակին ճամբայ ելաւ. իրեն ուղեկիցները վեց հոգի էին, այս ինքն Բուլանժի ու Տը Մէս պարոնները, անոնց երկու ծառաները, մէկ [Թագաւորական աղեղնաւոր մը, ու Գոլէ տը Աիէն անունով մարդ մը, զորն որ պատմութիւնը իբրեւ [Թագաւորական սուրհանդակ կը նշանակէ: Աս ճամբորդները նախ պէտք էին [Թշնամոյ երկրին մէջէն անցնիլ, ուր որ Անգղիացի կամ Բուրգունտացի զինուորներուն ձեռքը կրնային իյնալ: Նոյն վտանգէն ազատ ըլլալու համար բոլոր անծանօթ ճամբաներէ կ'երթային, ուստի եւ շատ անգամ [Թանձրախիտ անտառներէ ու լայն գետերէ անցնիլ հարկ կ'ըլլար: Յովհաննա դժուարութիւնները, աշխատանքն ու վտանգը բանի տեղ չէր դներ, միայն իր տրտունջն աս էր, որ իր ուղեկից ընկերները չէին [Թողուր որ շատ անգամ իր բաղձանքին համաձայն եկեղեցիներու մէջ հրապարակական հանդիսութիւններու ներկայ գտնուի:

Ժիէնի քով Աոար դեռն անցան. անկէ ետքը ալ [Թշնամիէ վախ չիար: Յովհաննա բարեկամ հողի վրայ ոտք կոխելուն պէս՝ սկսաւ ալ յայտնի քարո-

զել իր առաքելութիւնը, ամէն պատահած մարդու կամ բազմութեան կ'ըսէր որ ինք Աստուծմէ խրկուած է, որպէս զի թագաւորը պսակէ, ու Օռլէան հաւատարիմ քաղաքը թշնամիէն ազատէ: Երբ որ աս մերձաւոր ազատութեան ու Աստուծմէ խրկուած Ազատչին լուրը Օռլէան քաղաքը հասաւ, մէջի պաշարեալները, որ խիստ նեղութեան մէջ էին, սկսան ուրախանալ, եւ աս վերջին կտոր մը յուսոյ փալտը լացող ճառագայթը ան անյոյս վիճակին մէջ մեծ ուրախութեամբ ողջունեցին: Անյոյս վիճակ ըսինք, վասն զի իրօք ալ մարդկային եղանակաւ ազատելու յոյս չկար: Յովհաննա Արգուլէօրի կառավարին տարտամութեանը դէմ կռուելու ատենները՝ Օռլէանի մէջ պաշարուած Գաղղիացիք Կարոլոսին շատ աղաչած չէին որ իրենց օգնութիւն խրկէ. Կարոլոս ալ հազիւ մեծ դժուարութեամբ անոնց 3000 հոգի կրցած էր ճարել: Բայց աս 3000 հոգւոյ ալ քիչ մը ետքը բանը բուսաւ. վասն զի ասոնք Գլէրմանի դքսին հրամանատարութեանը տակ՝ Օռլէանի պահպան զօրքէն ալ 1000 հոգի իրենց հետ միացընելով՝ անգղիացի բանակին մեծ պաշարի մը վրայ կ'ուղէին իյնալ, որն որ Սիր Ճըն Փասդոլֆ Փարիզէն կը բերէր: Ճըն Փասդոլֆ աս 4000 հոգւոյ դէմ հազիւ 2000 հոգի կրցաւ հանել, բայց կ'երեւայ որ Գաղղիացիները շատ յոգնած ու տկարացած էին, ինչու որ չկրցան թշնամւոյն դէմ դնել, յաղթուեցան ու մէջերնէն 500 հոգի ջարդուեցաւ: Գաղղիացիք ասով յուսահատեցան, ու ալ վրանին զօրութիւն չմնաց: Աս պատերազմը Փայլունկի (արինկայի) պատերազմ կոչուեցաւ, ինչու որ Փասդոլֆին բանակ տարած պաշարին մեծ մասը աղած փայլունկ էր, որն որ մեծ պահոց մէջ պիտ'որ ուտէին: Յովհաննա աս պատերազմին անյաջող ելքն արգէն Պոտրիզուրին գուշակած էր, եւ աս գուշակութիւնը գլխաւոր շարժ-

առիթն եղած էր, որմէ կառավարը ստիպուեցաւ անիկայ թագաւորին խրկելու:

Աս յուսահատական ժամանակները թագաւորը Շինոն ըսուած բերդը քաշուած էր, որն որ իրեն միակ ապաստանարանն էր. փոքրոգի ու յուսահատ խորհրդականներ անոր չորս կողմն առած էին, ու արդէն խորհրդեան մէջ անիկայ գրեթէ համոզած էին որ Օռլէանն իր բախտին թողու եւ նորէն Տոֆիննէի ու Լանկտոգի լեռները փախչի: Բայց բարեբախտութեամբ հայրենասիրական ոգւով վառուած խորհրդականի մը խորհուրդը յաղթեց ու մէկալներունը ետ մնաց:

Յովհաննա Շինոնէն մէկ քանի մղոն հեռու եղած Ս. Կատարինէ տը Ֆիէրպոա գեղը հասնելով՝ իրեն գալուստն իմացընելու համար թագաւորին պատգամաւոր մը խրկեց. եւ թէպէտ դիւրաւ հրաման ելաւ որ ան գեղը մէկ պանդոկի մը մէջ կենայ, բայց թագաւորին առջեւը չկրցաւ ելլել, մինչեւ որ խորհուրդ չեղաւ ու չորոշուեցաւ: Ժողովքին մէջ ոմանք՝ Աս աղջիկը չար մարդիկներէ մնլորեցուցած ու սատանայական զօրութեամբ զինաւորած կախարդ է, կ'ըսէին. ուրիշները կը կարծէին որ խենթ մուկանդ (Ֆանարէֆ) մըն է. քիչերը դանուեցան որ ըսին թէ Ասանկ մեծ վտանգի մէջ պէտք չէ միջոց մը ձեռքէ թողուլ, որ չփորձուի. պէտք չէ ժամանակէն յառաջ կանխել ու մերժել անանկ միջոց մը՝ որ կրնայ ազատութեան օգտակար ըլլալ, թէպէտ արտաքոյ կարգի բան ըլլայ: Աերջապէս ժողովականներն ասոր կրցան միաբանիլ որ յանձնարարական ժողովք մը գնեն, որն որ Յովհաննան առջեւը կանչէ ու քննէ: Եւ որովհետեւ աս յանձնարարական ժողովքին տուած տեղեկութիւններն ու վկայութիւնները աղէկ ելան, ու պալատին շատ մեծամեծները՝ Յովհաննային մէկ անգամ անոնց այցելութեան դալէն անոր բարեպաշ-

տութեանն ու եռանդնոտ ոգւոյն վրայ զարմացած էին, միանգամայն Պոտրիզուրին վկայականն ու Տը Մէս ու Բուլանժի ազնուականներուն վկայութիւնը ամէն կողմանէ շատ պատուաւոր էր, անոր համար դանդաղկոտ կարողոս՝ խել մը ատեն ալ դանդաղելէն ետքը՝ որոշեց որ Յովհաննան ընդունի ու առջեւը հանէ:

Աս զարմանալի ընդունելութիւնը Շինոն բերդին մէջ մեծ ժողովքի սրահին մէջ եղաւ, որն որ 50 փառաւոր ջահերով զարդարուած ու լուսաւորուած էր, եւ բոլոր ասպետներն, ազնուականներն ու մեծամեծները սրահը լեցուած էին, ամէնքը աս տեսարանը տեսնելու հետաքրքրութեամբ վառուած: Թագաւորը Յովհաննային զօրութեանը վրայ աղէկ մը համուզուելու համար ի՛նչ ընելիքը չէր գիտեր. աս վախճանաւ թագաւորական զգեստը մէկ դի հանեց, հասարակ մարդու զգեստ հագաւ, ու իր պալատականներուն մէջը մտաւ. իսկ մեծամեծներէն քանի մը հոգի փառաւոր հագուստներ հագան ու վերին աստիճանի տեղեր կեցան: Յովհաննա սրահը մտնելուն պէս՝ ոչ ան տեսարանին փառաւորութենէն, եւ ոչ ալ ամենուն իրեն նայելէն այլայլեցաւ. շիպ շիտակ յառաջ քալեց, իրեն սուր հայեցուածովը մէկէն թագաւորը դտաւ, անոր վազեց, երկու ծնկան վրայ եկաւ, եւ Աստուած ձեզի երկայն օրեր պարգեւէ, ազնիւ թագաւոր ըսաւ: Թագաւորը ես չեմ, պատասխանեց կարողոս, ու իր ազնուականներէն մէկը ցուցրնելով՝ Հոն է, ըսաւ, թագաւորը: Յանուն Աստուծոյ, պատասխանեց Յովհաննա, դուք էք եւ ոչ ուրիշը. դուք էք թագաւորը: Ո՛վ ազնիւ արքայորդիդ, ես Յովհաննա օրիորդն եմ, որ Աստուծմէ քեզի խրկուեցայ, որպէս զի քեզի ու քու թագաւորութեանդ օգնական ըլլամ: Աւասիկ ես պատրաստ եմ Անգլղիացւոց դէմ զէնք առնելու: Ինձի տուն տրուած

է, որ քեզի ծանուցանեմ թէ դուն Ռէնս քաղքին մէջ թագաւոր պիտ'որ պսակուիս: Ազնիւ արքայորդիդ, ինչո՞ւ համար ինծի չես ուզեր հաւատք ընծայել: Աւասիկ կ'ըսեմ քեզի թէ Աստուած քեզի ու քու խեղճ ժողովրդեանդ ողորմեցաւ, եւ թէ Ս. Լուդովիկոս ու Մեծն Կարոլոս հիմա քեզի համար Աստուծոյ բարեխօս կ'ըլլան: — Աս խօսքերուն վրայ Կարոլոս Յովհաննան քովը կանչեց, անոր հետ խել մը ատեն ծածուկ ու կամաց ձայնով խօսելէն ետքը՝ հրատարակեց որ ինք բոլորովին Յովհաննային կողմն է, ու անոր գաղտնի տրուած տուրքը պիտ'որ յարդէ:

Յովհաննա Շինոն կեցած ատենը դէպք մը պատահեցաւ, որն որ ժողովրդեան անոր վրայ ունեցած վստահութիւնը զօրացուց ու աւելցուց: Անգամ մը զինուոր մը անոր քովէն անցած ատենը՝ բիրտ ու անվայել խօսքեր նետեց. Յովհաննա անոր դարձաւ, Ասանկ խօսքեր, ըսաւ, քեզի պէս մարդու մը չիվայլեր, որ վախճանիդ այսչափ մօտ ես: Նոյն օրը աս զինուորը գետէ մը անցնելու համար լողալու ատեն՝ գետին մէջ խղղուեցաւ մեռաւ: Ան ատեն ամէն մարդ Յովհաննային ըսած խօսքը մարգարէութիւն համարեցաւ: Ասոր վրայ բոլոր ժողովուրդը վառեցաւ ու բորբոքեցաւ, եւ ամէն մարդ Յովհաննային կողմն անցաւ: Բայց զարմանալին ան էր որ Յովհաննա ժողովրդեան մէջ աւելի ընդունելութիւն գտաւ՝ քան թէ մեծամեծաց ու ան մարգիկներուն մէջ, որոնք գրեթէ միշտ իրեն հետ էին. ասոնք անոր վրայ ունեցած հաւատքներնուն մէջ միշտ կը դեղեւէին, որուն հակառակը պէտք էր որ ըլլար հասարակ ընթացքին նայելով: Աս բանիս պատճառն աս էր. անոնք որոնք որ աւելի մերձաւորապէս Յովհաննան ճանչցան, անոր բարեպաշտութիւնն ու կրօնական եւ քաղաքական եռանդը տե-

սան . բայց կը տեսնէին միանգամայն որ պատերազմի արուեստէն ու քաղաքական վարմունքէն բան չի-
 հասկընար , անոր համար խելքերնին չէին կրնար խո-
 թել , թէ աս մանուկ աղջիկը առանձին ու առանց
 իրենց ինչպէս աս մեծ գործքը գլուխ պիտ'որ հա-
 նէ : Աս մտածելով չէին կրնար հաստատուն վստա-
 հութիւն մը ունենալ . բայց հասարակ ժողովուրդն
 ասոնք մտքէն չէր անցըներ : Նոյն իսկ Արարչոս ալ
 սկսաւ դեղեւիլ ու տարակուսիլ , թէպէտ Յովհանն-
 նա իրեն եղած անչափ զարմանալի յայտնութիւն-
 ներն անոր յայտնած էր . անոր համար ալ անիկայ
 համալսարանին ու Բոագիէի խորհրդանոցին քննու-
 թեան տակ ձգեց : Ասոր վրայ երկայն բարակ ու ձան-
 ձրալի քննութիւն մ'ալ եղաւ . Յովհաննային ան-
 ցուցած կենացը վրայ տեղեկութիւն առնելու հա-
 մար Տոմարմի դեղը քննիչներ խրկուեցան . ու վեր-
 ջապէս ալ քննութեան միջոց մը չմնալէն ետքը՝ որ
 չընեն , ուսումնական վարդապետներն ալ անոր անա-
 րատ վարուցը վրայ վերայութիւն տուին , եւ իրենց
 կարծիքն ալ Արարչոսին առջեւը դրին , թէ առանց
 հոգւոյ մնասու մը կրնայ անոր ծառայութիւնն
 ընդունիլ :

Գ Լ Ո Ի Խ Գ .

Յովհաննա պարերազմերու մէջ կը մտնէ :

ՅՈՎՀԱՆՆԱ ասանկով Գաղղիայի անյոյս վիճակին
 օգնական ու ազատիչ ճանչցուելէն ետքը , կատա-
 րեալ ասպետի մը հազուատ հազաւ . իրեն համար
 առանձին ձիաւորի մը զէնք ու զարդ շինուեցաւ ,
 ու մէջքէն ան սուրը կախեց , որուն համար ինք
 ըսած էր թէ վրան հինգ խաչ փորուած է , ու
 Ֆիւրպոսայի Ս . Աստարինէի եկեղեցւոյն դամբաննե-
 րուն մէջ կեցած է : Իրօք մարդ խրկուեցաւ ու
 Յովհաննային ըսած տեղը նոյն սուրը գտան , որուն
 համար շատերը կ'ըսէին թէ Արարչոս Մարդէլին

սուրն է, որն որ իր թշնամեացը այնչափ ահարկու էր: Աս դէպքն ալ Յովհաննային զօրութեանը նշան մը սեպուեցաւ, վասն զի յառաջուց իրեն հարցուած էր թէ Ան սուրը տեսած ես, ու ինք պատասխան տուած էր թէ Չեմ տեսած, բայց աղէկ գիտեմ որ հոն է: Յովհաննայ իր այլեւայլ զէնքերէն ու զարդերէն զատ, մէկ ճերմակ դրօշ մ'ալ ունէր, որուն վրայ նկարուած էին Գաղղիայի շուշանները, Քրիստոս՝ աշխարհքը ձեռքը բռնած ու Յիսուս Մարիամ վերնագիրը: Աս դրօշը իրեն առանձին հոգաբարձութեամբը շինուեցաւ, ու ան յատակագծով նկարուեցաւ, որն որ ինչպէս ինքը կը զօրուցէր, իր ձայներն իրեն յայտնած էին: ՏՕՐն անունով քաջ ասպետին մէկը իրեն դրօշակիր դրուեցաւ. Հ. Բասգրուէլ անունով ծեր պատուական կրօնաւոր մը անոր խոստովանահայրն եղաւ. քովը միշտ երեք չորս հօգի ալ կային, որոնք անոր ծառայութիւն կ'ընէին:

Աս բաներս մինչեւ որ կարգի դրուեցան նէ, շատ դժուարութիւններ ու տարակոյտներ ելան, ուրոնց Յովհաննայ քաջութեամբ համբերեց: Մինչեւ աս դժուարութիւններուն վերնայը երկու ամիս ալ անցաւ, անանկ որ հաղիւ (1429ին) Ապրիլին կէսերը ամէն պատրաստութիւնները տեսնուեցան ու Յովհաննայ Պլոս եկաւ: Քաղաք մտնելը շատ փառաւորութեամբ եղաւ. ինք ամէն զէնքով զարդով ու պատրաստութեամբ ձիու վրայ նստած էր, բայց զլուխը բաց, մազերն ալ կէս մը կտրած ու կարճեցուցած էին: Իր ձայնը՝ բոլոր լքած ու յուսահատած զինուորներուն սիրտ կու քար, տեսքը ամենուն սրտին մէջ մեծարանք կը ձգէր, եւ ամենուն մտքին մէջ իր յարգն ու պատիւը կ'աւելցընէր, անանկ որ զէնքերնին յուսահատելով նետողներէն շատերը Աստուծոյ զօրութեանն ու օգնութեանը

վրայ վստահանալով՝ օրիորդին դրօշին բոլորտիքը ժողվեցան, ու քիչ ատենուան մէջ 6000 հոգի պատերազմող զօրքի գունդ մը կազմուեցաւ: Անփոյթ ու դանդաղկոտ կարողութեան նորէն Շինոն դարձաւ, բայց իր զօրապետներէն քաջերը, ինչպէս Տը Պուսագ, Տը Գիւլան, Լա Հիր, Տը Ռէս ու Տը Լորէ, հոգի առին ու պատերազմելու պատրաստուեցան:

Պէտ յայտնի որոշուած չէր որ Յովհաննա բանակին հրամանատարը պիտ'որ բլար, չէ նէ միայն իր ներկայութեամբն ու Աստուծոյ օգնութեան վրայ խօսածներովը զօրքին սիրտ պիտ'որ տար: Բայց ասիկայ երկայն ատեն խնդրոյ տակ չմնաց. հասարակ զինուորներուն եռանդն անանկ վառուած էր, որ բանակին զօրապետները անոնք իրենց դէմ չդրուելու համար ստիպուեցան զիջանիլ ու թող տալ որ Յովհաննա զօրքին հրամանատարութիւնը ձեռք առնէ: Աս որ եղաւ նէ, Յովհաննա սկսաւ կառավարել. իրեն առջի գործքը՝ բոլոր զօրքին մէջ մտած անպիտան ու անառակ սինկքորը դուրս հանելով, բանակին բարոյական զօրութիւնը նորոգելն եղաւ. աս ընելէն ետքը՝ բոլոր բանակին ազդարարութիւն մը հանեց, որով զօրքը խոստովանութեամբ ու ազօթքով պատերազմի պատրաստուելու յորդորեց: Ասկէ ետքը Պլոպյէն Օսլէանը պաշարող անգղիացի զօրաց մեծին յայտարարութիւն մը խաւրեց, որուն մէջ անկից կը պահանջէր որ չէ թէ միայն ան քաղքին պաշարումը վերցընէ, հապա նաեւ բոլոր մէկալ քաղաքներն ալ ետ դարձընէ, որոնք անիրաւութեամբ առած ես, կ'ըսէր, ապա թէ ոչ, կ'ըսէր, Աստուծոյ բարկութիւնը վրանիդ կ'իջնայ, ու չէք կրնար երկինքին վրէժխնդրութենէն ազատիլ: Յովհաննա աս թուղթը գրել տալու ատենը քարտուղարին գրել տուած էր, քաղաքները թաղաւորին ետ դարձընէք. բայց ետքը անտարակոյս իր քովն

եղած զօրապետներուն խորհրդովը փոխել տուաւ եւ անոր տեղը՝ Քաղաքները Օրիորդին ետ դարձրնէք, գրել տուաւ, որն որ յայտնի նշան է թէ ան աւանն իր քովի զօրապետները զինքը իբրեւ Աստուծմէ խրկուած ու վերնական զօրութեամբ վառած կը հաւտային, անոր համար ալ անոր կուրակերպ կը հնազանդէին:

Անգղիացիք իսկզբան անանկ երեւցուցին որ անոր խօսքերը կ'արհամարհեն, եւ բրած պահանջմունքները բանի տեղ չեն դներ. բայց Յովհաննա օրիորդին կոչումն ու անոր հետ մէկտեղ անոր զօրութեան լուրը ականջնին հասնելով՝ սկսան վախնալ: Աս ստոյգ է որ Անգղիացիք անիկա բնութենէ դուրս էակ մը կը համարէին. ոմանք կ'ըսէին թէ Ան օրիորդը Աստուծմէ խրկուած է, ուստի եւ անոր դէմ կուռիլը մեղք է. բայց շատերն ան աւանի ռամկական աւելորդապաշտութեան ու խամութեան համաձայն կ'ըսէին թէ Անիկայ սատանայական զօրութեամբ զօրացած կախարգ մըն է: Ինչ որ ըլլար նէ, աս երկու կարծիքն ալ զօրաց վրայ մեծ լքում մը կը պատճառէր. վասն զի կ'ըսէին որ Թէ Աստուծոյ եւ թէ սատանայի դէմ կուռիլ, անոնց ձեռքէն յաղթութիւն փրցընել կարելի բան չէ: Անգղիացիք աս կերպով սկսան վախնալ ու լքանիլ, երբ որ Օւլէանի մէջ խեղճ պաշարուածները վերջին աստիճանի նեղութեան ու կարօտութեան մէջ էին: Գաղղիայի բանակին երկու զօրապետները ամէն ճիգն ի գործ կը դնէին որ քաղաքը կերակուր ու պաշար խոթեն: Խել մը ատեն Գուր քաղաքը պաշար ժողովելէն ետքը, երկու մաս բաժնեցին: Յովհաննա իրեն իշխանութիւնը գործածելով կը պընդէր որ անոնց մէկ մասը Ղոար գետին հիւսիսային եզերքին կողմանէ երթայ: Բայց իր քովի զօրապետները մտքերնին դնելով որ գետին հարաւային

կողմը թշնամի քիչ կայ, աւելի կ'ուզէին հարաւային եզերքին քով եղած ճամբան բռնել : Եւ որովհետեւ գիտէին որ Յովհաննա իր ըրած որոշումը չիփոխեր, որն որ չէին հաւնած, զինքն ուզեցին խաբել : Գիտէին որ ճամբաներուն տեղեակ չէ, անոր համար անոր՝ Հիւսիսային ճամբէն կ'երթանք, կ'ըսէին, ուր որ իրօք հարաւային կողմէն կ'երթային : Երկու օր աս կերպով ճամբայ ընելէն ետքը՝ Յովհաննա բանն իմացաւ, զօրապետները կանչեց, եւ երբ որ անոնցմէ ալ իմացաւ որ ստուգիւ Լոար գետար իրենց ու պաշարուած քաղքին մէջն է, դառնացեալ ոգւով անոնց սաստիկ յանդիմանութիւն մը տուաւ : Աերջէն իրօք ալ տեսնուեցաւ որ իր խրատն ու մտածութիւնն աւելի աղէկ ու աւելի իմաստուն էր : Գիշերը վրայ հասնելուն պէս՝ մէկ մրրիկ մըն է փրթաւ, հովը իրենց դէմ էր ու չէին կրնար յառաջ երթալ. ուզեցին գետով վար տանիլ, բայց մրրկին պատճառաւ Տիւնոայի նաւերն ալ գրեթէ ոչինչ օգուտ ըրին, որոնք խրկած էր որ պաշարները մէջը լեցրնեն : Յովհաննա կը պնդէր որ չվախնան, պաշարները որչափ կարելի է շուտ նաւերուն մէջ լեցրնեն. բայց զօրապետները հակառակը կը մտածէին, ու չէին ուզեր նաւերուն մէջ բեռնաւորել : Յովհաննա զանոնք կ'ապահովցրնէր որ հովը պիտ'որ դադրի, որն որ իրօք ալ եղաւ, ու պաշարն անվտանգ Օւլէան հասաւ :

Յովհաննա զօրքովը Օւլէանէն հեռու էր, կը բաղձար որ առանց ժամանակ կորսընցընելու՝ մէկտեղ բերած զօրքովն երթայ Անդղիացիները զարնէ, ու զանոնք Օւլէանի պաշարումը վերցընելու ստիպէ : Բանակին զօրապետներն ասոր դէմ ելան : Մեր պարտքն է, ըսին, Պլոա դառնալ ու երկրորդ շուն ալ բերել : Յովհաննա տեսաւ որ անոնց միտքը փոխել տալը կարելի չէ, որն որ մինչեւ ան ա-

տենը իրմէ դազտուկ պահած էին, հաւանեցաւ որ երթան. բայց անոնցմէ խոստում առաւ որ աս երկրորդ չուն Լոարին հիւսիսային կողմէն Պոս բերեն, ինչպէս որ ինք առջինին համար խորհուրդ տուած էր: Ասկից զատ որոշեց որ Հայր Բասքըռուէլ եւ ուրիշ բոլոր քահանաները միշտ բանակին մէջ մնան, որպէս զի զօրքին բարոյական ընթացքին վրայ հրակեն, եւ միանգամայն եկեղեցական պաշտամունքները կատարեն: Ինքն ալ Տիւնոային աղաչանքին զիջանելով՝ երաւ Օուէան գնաց, որ ան պաշարուած քաղքին նեղութեանցը մասնակից ըլլայ: Եւ որովհետեւ չէր կրնար ցամաքի կողմէն քաղաք մտնել, աս կերպը բանեցուց: Իր դրօշը ձեռքն առած՝ նա մը մտաւ, իրեն ուղեկից եղան Լահիր եւ ուրիշ շատ քաջ պաշտօնականներ. 100 գեղացի ծառայ ալ ուրիշ նաւերու մէջ լեցուեցան, ու ճամբայ ելան: Օուէան մտնելէն յառաջ պէտք էր որ Անգղիացուոց ձեռքն եղած բերդի մը առջեւէն անցնէին: Օուէանի մէջի պաշարեալները գիտնալով որ ասոնք կու գան, ուրիշ մէկ կողմէ մը դուրս յարձակեցան, եւ բոլոր Անգղիացուոց մտադրութիւնը գետին վրայէն ասդին դարձուցին, որով Օրիորդին անցնիլն անվնաս յաջողեցաւ:

Յովհաննա 1429ին Ապրիլի 29ին իրիկունը բոլոր քաղքին մէջ ձիու վրայ պտրաեցաւ: Ժողովուրդը անոր անցած վտանգները, քաշած նեղութիւններն ու դժուարութիւններն իմանալով՝ համոզուած էր որ անիկայ աստուածային պաշտպանութեամբ զօրացած է: Անոր քաղաք մտած ատենը երկինքին վրայ կայծակներ կը զարնէին ու երկինքը կը դուռար: Ասոնք ալ տեսնելով՝ ալ մտքերնին մէջ դրին որ ստուգիւ Աղատիչնին է, որուն առաջին բարերար զօրութիւնն անկից կը տեսնէին, որ սովեալ քաղքին պաշար ալ բերած էր: Բոլոր քաղաքը կէս մը շնոր-

Հակալութեան, բայց աւելի յուսոյ զգածմունքներով վառուած ու բորբոքած՝ ինչ բնելեքք չէր գիտեր. էրիկ մարդ, կնիկ մարդ, ծեր ու աղայ՝ ամէնն ալ սաստիկ մեծ ուրախութեամբ անոր չորս կողմը ժողվեցան, ամէն մարդ անոր մօտիկնալ, կամ զէնքին կամ գոնէ ձիուն թամբին դպչել կը բաղձար, որ անկից օրհնութիւն մ'ընդունի:

Յովհաննա առանց իր սաստիկ յոգնելուն նայելու, թէպէտ կէս գիշերուան ալ մօտ էր, իր առաջին գործքը քաղքին մայր եկեղեցին երթալն ըրաւ, ուր ջահերով ու փառաւորութեամբ Չէղ Աստուծոյ երդը երգել տուաւ: Անկէ ետքը իր սովորութեանը համաձայն քաղքին բարեբարոյ ու ազնուական տիկիներէն մէկուն տունը իրեն բնակութեան տեղ ըրաւ, եւ հոն գինեխառն ջրի մէջ թաթխած քիչ մը հաց ուտելէն ետքը քուն եղաւ. թէպէտեւ իրեն փառաւոր սեղան մը պատրաստուած էր, ու ինք ալ առտուրնէ մինչեւ ան ատենը բերանը բան մը դրած չէր:

Արկրորդ օրը առտուանց Յովհաննա Տիւնոային եւ ուրիշ զօրապետներուն հետ խորհրդի մտաւ. ինք խորհուրդ կու տար եւ կը բաղձար որ մէկէն գործքի ձեռք զարնուի ու Անգղիացւոց վրայ յարձակուի, բայց զօրապետներուն կարծիքն իրենին հետ միաբան չէր. անոր համար ալ որոշուեցաւ որ սպասեն մինչեւ որ պաշարին երկրորդ շուն ալ հասնի: Աս միջոցին մէջ ինք անոր վրայ միշտ կը խօսէր որ քաղքին պաշարումը վերցընելու պիտ'որ ջանայ. Բայց, կ'ըսէր, պէտք ենք աշխատիլ որ որչափ կարելի է աս գործքը առանց արիւն թափուելու գլուխ ելլէ. անոր համար Անգղիացւոց խրատական ու յորդորական թուղթ մը գրեց, մէկ ցցի մը վրայ կապեց ու մէքենական գործիքով մը Անգղիացւոց կողմը նետել տուաւ: Անկից ետքը ինք ալ կամրջին վրայ

զնաց, ու բարձր ձայնով մը Անգղիացւոց կողմն ըլ-
լող բազմութեան պողոտայ որ ետ քաշուին: Անգղիա-
ցիք աս խօսքերէն չչարժեցան, յառաջուան պէս ա-
նիկայ սկսան արհամարհել ու ծաղրել. բայց աս
ծաղրելն ուրիշ վախճանաւ չէր, բայց եթէ իրենց
վախը գոցելու համար, վասն զի զարհուրած սար-
սափած էին: Պէտք չենք զարմանալ որ Անգղիացիք
շատ վախցած էին, ինչու որ բնութենէ դուրս ու
գերբնական զօրութեան գաղափարէն ստացած վա-
խերնին որչափ որ կրնային ալ նէ փարատել, ի վե-
րայ այսր ամենայնի կը տեսնէին որ Օուլէանին մէ-
ջի պաշարեալները վերջին եօթը ամսուան սաստիկ
պաշարման նեղութիւնը բանի տեղ չէին դներ, մա-
նաւանդ թէ նորէն բաւական պաշար ալ ձեռք բե-
րելէն ետքը զօրացած ու յաղթելու ալ մեծ յոյս
ստացած էին: Եւ իրօք ալ Անգղիացիք շատ լքած
պիտ'որ ըլլան. ինչու որ պաշարի երկրորդ չուն մօ-
տեցած ատեն թող տուին որ դիւցազն Յովհաննա
Լա Հիրին հետ մէկտեղ դուրս յարձակի (Մայխի
կին), եւ զիրենք արգելելու կամ եկած պաշարի
կառքերուն եւ արջառին ու ոչխարին ճամբան կտրե-
լու համար մարդ մը տեղէն չչարժեցաւ, որով ան-
խափան ներս մտնելով՝ քաղաքը նորէն կերակրոյ
առատութիւն ունեցաւ:

Յովհաննա օրուան աշխատութենէն շատ յող-
նած՝ անկողին զնաց պառկեցաւ, բայց սաստիկ
բորբոքած ու այլայլած ըլլալով չկրցաւ քնանալ:
Աս միջոցիս զօրքին մէկ մասը օրուան մէջ եղածնե-
րուն յաջողութենէն սիրտ առած ու քաջալերած,
առանց անոր իմացընելու բերդէն դուրս ելան ու Անգ-
ղիացւոց ձեռքն եղած Սէն Լու ըսուած դղեակին վրայ
յարձակեցան: Յովհաննա բանն իմանալուն պէս՝
անկողնէն վար ցատքեց, առաւ դրօշը, եւ պատե-
րազմի խառնուրդին վազեց. կռուին ասպարէզը հաս-

ներուն պէս՝ առիւծի նման՝ պատերազմողներուն մէջ մտաւ, եւ ամենէն վտանգաւոր տեղերը մտնելով՝ արիաբար կը պատերազմէր: Պատերազմը սուկալի ու սարսափելի կատաղութեամբ եղաւ, ամենէն սաստիկը երեք ժամ տեւեց, եւ երկու կողմէն ալ խիստ շատ արիւն թափուեցաւ, բայց վերջապէս Անգղիացւոց յաղթուելովը լմբնցաւ. դղեակին մէջ գտնուողներն ամէնն ալ սրէ անցուեցան, բայց ի քառասուն կալանաւորներէ ու քանի մը հոգիէ, որոնք քահանայական զգեստ հագած քահանայ ձեւանալով՝ Օրիորդին միջնորդութեամբն ազատեցան:

Արկրորդ օրը Մայիսի 5ին Քրիստոսի համբարձման օրն էր, որն որ պէտք էր որ սուրբ պահուէր: Անոր համար նոյն օրը քաղքին կողմանէ ամենեւին յարձակում չեղաւ, բոլոր օրը թէ՛ զօրքը եւ թէ՛ ժողովուրդը ազօթքով ու Աստուծոյ շնորհակալ բլլալով անցուցին. Յովհաննա աւ բարեպաշտական դորձքերուն մէջ առաջինն էր: Համբարձման երկրորդ օրը (Մայիսի 6ին) առտուանց կանուխ Յովհաննա Լա Հիրին հետ մեկտեղ նորէն քաղքէն դուրս յարձակեցաւ, ու պատերազմը կատաղութեամբ բոլոր օրը տեւելէն ետքը՝ Անգղիացիք անանկ սաստիկ յաղթուեցան, որ ձեռքերնին մինակ մէկ դղեակ մը մնաց, բայց դղեակներուն մէջէն ամենէն զօրաւորը: Գաղղիացւոց զօրքին մէկ մասը բոլոր գիշերը գետին հիւսիսային կողմը սաքի վրայ կեցաւ. իսկ Յովհաննա քաղաք դարձաւ, որովհետեւ թեթեւ մը վերաւորուած էր:

Այլ երբ ըսուած դղեակը Գուռնելի դղեակն էր, որն որ գեռ Անգղիացիք բռնած էին: Աս դղեակը գետին կողմանէ աղէկ պաշտպանած էր, որովհետեւ գետին դիմացի կողման հետ հաղորդակցող կամուրջն ալ կտորած էին Անգղիացիք, իսկ ցամաքի կողմէն բերդը խիստ դիմացկուն հաստ պատով մը

աղէկ մը ամրացած բլալէն զառ՝ չորս կողմը խո-
րունկ խրամ (հէնդէկ) ունէր, որն որ ուզած ատեն-
նին Առարին ջրովը կրնային գիւրաւ լեցընել: Գղեա-
կին հրամանատարը Ալատստէլ անգղիացի քաջ զօ-
րապետն էր, ու մէջի զօրքն ալ նոր ու հանգիստ
առած զինուորներ էին: Գաղղիացիք՝ որչափ որ
Յովհաննային զարմանալի քաջութիւններովը սիրտ
առած ալ բլային, ի վերայ այսր ամենայնի շատ
կը տարակուսէին թէ արդեօք անկէ ետքն ալ յա-
ջողութիւն պիտի ունենան թէ չէ. վասն զի ինչպէս
բսինք՝ Գուռնէլ առնելը պզտիկ բան չէր: Ասինալով
որ ունեցած յաջողութիւննին նորէն յաղթուելով
չկորսընցընեն, առ ժամս գաւառներուն հետ ստա-
ցած ազատ հազարգահցութեամբ ու միայն թշնա-
մւոյն յարձակումները վանելով գոհ բլալ կ'ու-
զէին, մինչեւ որ նորէն զօրք գայ ու կարող բլան
աւելի մեծ զօրութեամբ յարձակիլ: Բայց Յովհան-
նա ամենեւին աս խօսքերուն ականջ չկախեց. կը
պնդէր որ Անգղիացւոց վրայ անյապաղ յարձակում
բլայ: Բանակին զօրապետներն իսկզբան դէմ կը
դնէին. բայց երբ որ տեսան որ Յովհաննա գլուխը
խել մը աներկիւղ ու քաջ բազմութիւն ժողված՝
քաղքին դռնէն դուրս ելաւ, ան ատեն իրենք ալ
անոր հետեւեցան ու սրոշեցին որ իրենք ալ ամէն
վտանգներուն մասնակից բլան. եւ ստուգիւ պատե-
րազմին մէջ գործած քաջութիւննին բաւական ցոյց
եղաւ որ իրենց կենալ ուզելուն պատճառք՝ միայն
վախը չէր, հապա որովհետեւ իրենց զինուորական
արուեստին գիտութեամբ մեծ դժուարութիւն կը
տեսնէին:

Որչափ որ Գաղղիացիք մէկ կողմէն Յովհաննային
ներկայութեամբն ու քաջութիւններուն յիշատա-
կովը կը քաջալերէին, սիրտ կ'առնէին ու կը զօրա-
նային, Անգղիացիք ալ մէկալ կողմանէ ահ ու դռ-

զով կը պատէին, որն որ մինչեւ իրենց ոսկրներն
անցած էր: Անգղիայի բանակին հրամանատարն ու
զօրապետները զօրքը նորէն ժողվելու կ'աշխատէին,
բայց զանոնք համոզելն անկարելի կ'ըլլար. քաղքին
վրայ յարձակիլը [Ժող տանք, եւ ոչ իրենց ընկեր-
ներուն քովը կենալ կ'ուզէին. զօրաւոր բերդերը
կորսընցընելէն ետքը՝ ամէն մարդ աչքը փախստեան
դրած էր: Անոր համար Ալատստէլ զօրապետն ալ
Գուռնէլին մէջ ինք իրեն [Ժողուցին, մարդ տեղէն
չէր շարժեր անոր օգնութեան հասնելու, վասն զի՝
Ահուկի մը դէմ կռուիլը պարապ բան է, կ'ըսէին:
Ալատստէլ քովը բախտով բանակին քաջերէն 500
հօգի ունէր, որոնք բոլոր անգղիական բանակին ծա-
ղիլը կրնային կոչուիլ. բերդին մէջ պաշտպանու-
թեան համար տեսած պատրաստութիւնները շատ
զօրաւոր ու մեծ էին, անոր համար ալ յուսահատա-
բար բերդը պաշտպանեց: Յովհաննա բոլոր Գաղ-
ղիացւոց զօրքովը Գուռնէլի վրայ յարձակեցաւ: Եր-
կու կողմն ալ իրարու դէմ կատաղութեամբ կը պա-
տերազմէին. նետերով ու հրազէններով իրարու շատ
վնաս տուին: Որչափ որ Գաղղիացիք մէկ կողմ մը
կը փլընէին, Անգղիացիք ալ զարմանալի արագու-
թեամբ ճիւղերով, կոճղներով կը գոցէին: Գղեա-
կին վրայ յարձակումը առտուանց ժամը 10ին սկսաւ,
ու գրեթէ կէս օրը Յովհաննա բերդին պատին ա-
ռաջին սանդուղը դրաւ ու սկսաւ վեր ելլել: Բայց
ան վայրկեանը նետ մը բերդին կողմանէ եկաւ զրա-
հէն անցաւ, եւ անոր ծոճրակը զարկաւ խոցեց, ա-
նանկ որ սանդղէն փոսին մէջ ինկաւ: Անգղիացիք
աս տեսնելով՝ բազմութեամբ յարձակեցան որ բռ-
նեն, բայց Գաղղիացիք քաջութեամբ դէմ կռուե-
լով ձեռք չտուին, առին ապահով տեղ մը բերին:
Աս վէրքէն պատճառած ցաւն անանկ սաստիկ էր,
որ Յովհաննա լալը չկրցաւ բռնել. բայց զարմանալի

քաջութեամբ մը իր ձեռքովը բռնեց նետը դուրս քաշեց ու իր քովն իրեն ցաւակից բլտղները քաջալերեց: Հրաման տուաւ որ վերքը աղէկ պինդ կապուի. գործողութիւնը լմրննալուն պէս՝ նորէն զօրքին գլուխն անցաւ, որոնք թէպէտ իր հեռաւորութեան ատենը պատերազմը դադրեցուցած էին, բայց չէին վհատած, ինչու որ յիշած էին թէ ինք արդէն յառաջուրնէ շատ անգամ մարդարէացած էր թէ պիտի վերաւորուի:

Չօրքը աս փոքր հանգիստով զօրացած ու Յովհաննային դառնալէն աւելի ոգի առած՝ նոր եռանդով մը թշնամեաց վրայ ինկաւ. Անգղիացիք ապշեցան, յիմարեցան ու բոլորովին Լքան վհատեցան, երբ որ Գաղղիացւոց մէջ յանկարծ տեսան ան վհուկը՝ որն որ դետինը զարկած էին, ու մահուան դուռը հասած կը կարծէին: Աս վախով սաստիկ շփոթեցան. մէջերնէն ոմանք սկսան բսել թէ Գաղղիացւոց կողմը հրեշտակներու կերպարանքներ տեսանք, որոնք մեզի դէմ կը կռուէին. իսկ իրական բաներու միտ դնող կողմն աւելի շփոթեցաւ երբ որ լսուեցաւ թէ Գաղղիացւոց կողմանէ մէկ մեծ մաս մը զօրք՝ կոտրած կամրջին կողմն եկեր է, ուր սաստիկ կրակ բնելով՝ կամրջին կոտրած աղեղները փայտէ սիւներով նորէն նորոգելու կ'աշխատի: Աս լուրերուն վրայ խեղճ Սիր Ալիլիամ Ալատստէլ որոշեց որ բերդին արտաքին ամուրները թողու եւ իր մնացած զօրքովը ներսի աշտարակները քաշուի: Աս խորհուրդը գործք դնելու ատեն՝ Յովհաննահեռուէն անոր նայեցաւ ու բարձր ձայնով՝ Անձնատուր եղիր, պոռաց. բայց Ալատստէլ մտիկ չբրաւ, եւ սկսաւ զօրքովը շարժական կամրջի մը վրայէն ետ քաշուիլ: Մէյ մ'ալ ան վայրկենին մէջ Գաղղիացւոց կողմանէ թնդանօթի գունդ մը զարկաւ կամուրջը փլցուց, ու Ալատստէլ իր քաջ բնկերներովը դետին

մէջ խղղուեցաւ : Ասով Գաղղիացւոց յաղթութեանը պակաս բան չմնաց : Գուռնէլի մէջ եղած զօրքէն երեք հարիւրը գետին մէջ խղղուած էին , մէկալ երկու հարիւրն ալ գրեթէ առանց ընդդիմութեան անձնատուր եղան : Անգղիացւոց Օռլէանի առջեւն ունեցած կորուստը 7—8000ի հասաւ :

Աս մեծ ու արիւնալից պատերազմը 1429ին Մայիսի 7ին եղաւ , որով Օռլէան քաղաքն ազատեցաւ : Պատերազմը լմննալէն ետքը՝ Յովհաննա , ինչպէս որ ինք յառաջուց ըսած էր , կամրջին վրայէն քաղաք դարձաւ , որն որ ստուգիւ մէկ յաղթանակաւոր հանդէս մըն էր : Ամէն եկեղեցիներն ուրախութեան զանգակներ կը զարնէին , ժողովրդեան ուրախութեան աղաղակը մինչեւ երկինք կը հասնէր : Մայր եկեղեցւոյն մէջ անմիջապէս Զ+եղ Աստուած երգը երգուեցաւ , ուր ժողովուրդն այնչափ բազմութեամբ լեցուեցաւ , որ ասեղ ձգելու տեղ մը չկար . ամէն մարդ եղածին համար Աստուծոյ շնորհակալ ըլլալը իրեն պարտք մը համարած էր . յաղթող զինուորները պարծանքով մը ժողովրդեան բազմութեամբ շրջապատած՝ պատերազմին մանրամասն պարագաները կը պատմէին : Իսկ դիւցազն Օրիորդը ամէն սրտերու եւ աչքերու կենդրոնն եղած էր . Տիւնոս եւ ուրիշ մնացած զօրապետները կը ճանչնային որ աս մեծ գործքը գլուխ հանողն ան էր : Երկրորդ առտու Մայիսի Տին կիրակին օրը Անգղիացիք դառնացած սրտով իրենց ամուրներուն , դարաններուն ու պատնէշներուն կրակ տուին , եւ սկսան ետ քաշուիլ դէպ ի Մէհիւն սիւր Լոար . իրենց պատերազմական կահ կարասիքը , հիւանդներն ու վիրաւորեալները տանելու միջոց չունենալով՝ հոն թող տուին : Աերջին վայրկեանն որ ճամբայ պիտ'որ ելլէին , իրենց թշնամեաց՝ Եթէ մարդ էք , բերդէն դուրս բաց դաշտի վրայ դիմացնիս ելէք , պոռային : Բայց

Յովհաննա խոհեմութեամբ աս բանիս դէմ դարձաւ. չքլայ որ, բաւ, անպատեհ ժամանակին կեանքերնիս ու զօրութիւննիս ցրուենք: Աստուած սիրէք նէ պոռաց զօրքին, թող տուէք որ ելլեն տեղերնին երթան. մենք հիմա երթանք Աստուծոյ շնորհակալ ըլլանք: Աս խօսքերով ելաւ ձայնաւոր պատարագի գնաց:

Յովհաննային կոչմանն առաջին մասը կատարեալ գլուխ ելաւ կատարուեցաւ, եւ իրը ցուցուց որ ամենէն դժուարին դէպքերու մէջ ալ աներկիւղութիւնն ու սրտոտութիւնը ինչ կրնան գործել: Ասանկ երկայն ատեն պաշարուած քաղքին օգնութեան հասնելուն ու ցուցրցած դիւցազնական քաջութեանը համար անկէ ետքը անոր անունը Օռլէանի օրիորդ (Pucelle d'Orléans) սկսաւ կանչուիլ, որն որ ամէն տեղերէն աւելի Գաղղիայի մէջ ծանօթ է: Օռլէանի ազատութեան մշանջենաւոր յիշատակ ըլլալու եւ շնորհակալութեան համար՝ Օռլէանի քաղաքացիները որոշեցին որ ամէն տարի Մայիսի Տին տօն կատարուի, ու բարեպաշտական պաշտամունք ըլլան, որոնք մինչեւ այսօր Օռլէանի մէջ անխափան կը կատարուին:

Գ Լ ՈՒ Խ Գ .

Ասորուսին օժոճն ու անոր արտօնիչը:

ԲԱՂՔԻՆ պաշարումը վերցուելուն երկրորդ օրը Յովհաննա ճամբորդութեան պատրաստութիւն սկսաւ տեսնել: Որչափ որ թագաւորը Ռէնս քաղաքը օժուած չէր, Օրիորդն իր առաքելութիւնը կիսկատար կը սեպէր. անոր համար ոչ բրած յաղթութեանց կամ իրեն եղած պատուին ու մեծարանքին վրայ հպարտանալով, եւ ոչ ալ քաջած ծանր ծանր աշխատանքներէն յոգնութիւն առնել ուզելով՝ Մայ-

խի 10ին Օսլէանէն ելաւ, ու նոյն օրը Պլոս հասաւ: Հոն Թագաւորին ներկայանալով՝ իրեն խրատ տուաւ ու յորդորեց որ զօրքով Ռէնս քաղաքն երթայ: Թագաւորը Թէպէտ անոր ըրած մարգարէութեանցը զարմանալի լռումը տեսած էր, բայց իսկզբան անոր ստիպողական յորդորանացը զիջանիլ չուզեց. պէտք ենք նախ Լոար գետին քով Անգղիացւոց ձեռքն եղած տեղերն առնուլ, կ'ըսէր, վասն զի մինչեւ Ռէնս եղած տեղերը դեռ Թշնամեաց ձեռքն էին: Յովհաննային Օսլէան Թող տուած զօրապետներն ալ աս կարծիքն առնէին: Հաւանական է Թէ ասոնք կ'ուզէին որ քանի մը քաջութիւն ալ իրենք գործած ըլլան, որոնց Յովհաննա մասնակից եղած չըլլայ, անոր համար Օրիորդը քաղքէն հեռանալուն պէս՝ իրենք մէկէն որոշեցին որ Ժարժոյի վրայ յարձակին, որուն վրայ Անգղիացւոց կողմանէ պաշտպանելու համար գլուխ դրուած էր Սիւֆֆուլքի կամար քանի մը հարիւր հոգւով: Գաղղիացի զօրապետներն օրերով աշխատեցան, բայց պարապ տեղը. ուրիշ ճար չմնաց, բայց եթէ Յովհաննան իրենց օգնութեան կանչել: Յովհաննա շուտով մը ելաւ եկաւ, ու քիչ ատենուան մէջ քաղաքն առաւ, որն որ անտարակոյս իրեն ներկայութեամբ զօրքին սիրտ առնելէն եղաւ: Աս կռուին մէջն ալ դէպք մը պատահեցաւ, որն որ Օսլէանի առջեւ եղածին շատ նման էր. այս ինքն բերդն առնելու համար փոսին մէջ դրած սանդղէն վար ինկաւ ու բերդին պատէն ծանր քար մը իր սաղաւարտին վրայ իյնալով՝ գլուխը ծանր վիրաւորեց: Թէպէտ խիստ ու ծանր վիրաւորած էր, բայց ոտք ելաւ ու զինուորներուն սիրտ տուաւ, եւ Անտարակոյս յաղթութիւնը մերն է, կը պոռար: Աս սաստիկ կռուին մէջ Սիւֆֆուլքի կամար Գաղղիացւոց ձեռքը գերի ինկաւ:

Ժարժոյին առնուիլը մէկալ քաղաքներուն մէջ

եղած զօրքերուն վրայ անանկ լքում մը պատճառեց, որ ալ դէմ դնելու ճար չէին տեսներ. անոր համար Գալպոզ Անգղիացւոց բոլոր զօրքին հրամանատարը ասոնք ամէնքը քաղաքներէն հանեց մէկ գունդի մը միացուց, եւ արտորալով դէպ ի Սէն դետր սկսաւ ետ քաշուիլ: Ճամբան թէպէտ Փաստոլֆ զօրապետը 4000 հոգւով անոր հետ միացաւ, որով բանակը զօրացաւ, բայց Գաղղիացիք անոնցմէ աւելի բազմացան, որովհետեւ Արթուր տը Ռըշիմոնին հրամանին տակ եղած բանակի մասն եկաւ Գաղղիացւոց զօրքին հետ միացաւ:

Գաղղիացւոց միացեալ բանակին հրամանատարներն ասոր վրայ որոշեցին որ Անգղիացւոց ետեւէն վազեն, ետ քաշուած ատեննին բոլոր զօրութեամբ անոնց բանակին վրայ իյնան, ու զանոնք բոլորովին ջնջեն, որ ալ մէյ մ'ալ պատերազմելու յոյս չունենան: Իբօք Յունիսի 18ին Բադէ գեղին մօտերը անոնց հասան: Անգղիացիք անանկ լքած, անանկ վհատած, վերջին ձախող պատերազմներէն անանկ սաստիկ սարսափած, եւ Օրիորդին գերբնական զօրութեան վրայ ունեցած դաղափարներովն անանկ ահուգողի մէջ ինկած էին, որ Գաղղիացւոց սաստիկ ու յանկարծական եւ աներկիւղ յարձակմանը շատ քիչ դէմ կրցան դնել: Փաստոլֆ՝ որ առջի պատերազմներուն ատենը գործածներովը շատ անուանի էր, փախչողներուն մէջ առջինն եղաւ, որով ետքը ճակատանի կարգի պատիւը կորսնցընելու դատապարտուեցաւ: Իսկ Լորտ Աբէլիս, Լորտ Հունկերֆորդ եւ ուրիշ շատ երեւելի անգղիացի զօրապետներ յաղթողներուն ձեռքը գերի ինկան, ու նոյն իսկ քաջն Գալպոզ՝ քսենդրայլին անձնատուր եղաւ: Աս վերջին պատերազմին մէջ Անգղիացւոց ունեցած կորուստը մինչեւ 5000 հոգի կը համարուի, որոնցմէ 2000 — 3000ը մեռան, իսկ մնացածները գերի

բռնուեցան: Իսկ Գաղղիացւոց կողմանէ մէկ հոգի մը միայն մեռաւ, այս ինքն Արմանեակի կոմսին քով եղած մանկտաւազներէն մէկը: Ասիկայ ստոյգ արտաքոյ կարգի ու զարմանալի դիպուած մըն է, բայց շատ կողմանէ հաստատուած ստուգութիւնն է: Յովհաննա աս սոսկալի ճակատին մէջ զարմանալի քաջութիւններ, մանաւանդ պէտք ենք ըսել քաջութեան հրաշքներ գործեց. բայց երբ որ ալ պատերազմն որոշուեցաւ, յաղթութիւնն ապահովցաւ, ու Գաղղիացւոց զօրքը փախստականներուն ետեւէն ինկած կը հալածէին, ինք սկսաւ դժութեան գործքեր կատարել, դժասիրտ մօր մը պէս վիրաւորեալներու վէրքերը սկսաւ պատել. իսկ մեռնողներուն՝ կրօնի մխիթարութիւնները մատակարարել կու տար:

Ենմիջապէս անկէ ետքը՝ եղած յաղթութեան ուրախական լուրը թագաւորին իմացընելու համար բանակին հրամանատարին հետ մէկտեղ ելաւ Սիւլի գետաց: Քսէնդրայլ ազնուական մեծանձնութեամբ մը աղաչեց որ իր բռնած գերին Գալպոդ քաջ զօրապետը առանց փրկանքի (առանց ստակ առնելու) ազատ թող տրուի, եւ ուզած շնորհքն առանց ընդդիմութեան ընդունեցաւ: Թագաւորը եղած յաղթութեան լուրերուն վրայ շատ զուարթացաւ: Հիմա բաներն առջինէն այնչափ աւելի աղէկ վիճակի մէջ էին, որ թէպէտ Ռէնս երթալու համար դեռ մեծ դժուարութիւններ կային, ի վերայ այսօր ամենայնի Յովհաննային աղաչանացը զիջաւ:

Արտօլս աս գործքը գլուխ հանելու համար ժիէն 10 — 12 հազար զօրք ժողվեց, ու Յովհաննային եւ ուրիշ իր ամենէն քաջ զօրապետներուն հետ մէկտեղ ճամբայ ելաւ, ու դէպ ի Ռէնս սկսաւ քալել: Օքսեր ու Շալոն իրենց դռները թագաւորին առջեւը բացին, Գրոա ալ յարձակմամբ առաւ,

նոյնպէս ճամբուն վրայ եղած ամէն քաղաքները ետեւէ ետեւ իր իշխանութեանը տակ նուաճեց. եւ 1429ին Յուլիսի 16ին իրիկունը յաղթանակաւ, ահագին բանակով ու զօրապետներով, մեծամեծներով ու պալատականներով Ռէնս մտաւ: Օրիորդը թագաւորին քովը ձիու վրայ էր. բոլոր բազմութիւնն իրեն կը նայէր: Յանկարծ որոշուեցաւ որ թագադրութեան հանդէսն անպատճառ երկրորդ օրը (Յուլիսի 17ին) կատարուի. եւ թէպէտ պատրաստութեան համար ատենը շատ կարճ էր, բայց երկրորդ օրը ամենեւին պակաս բան մը չկար: Աարուսին դանդաղ բնութեան ասանկ մէկէն փոխուելուն վրայ ամէն մարդ զարմացած էր. տեսարանին ընթացքը ասանկ յայտնի փոխուելուն անանկ ապշած էին, որ շատ օտարականներ եղած հանդիսութիւնը տեսնելու համար քաղաք վազեցին. նոյնպէս շատ ղինուորականներ նորէն եկան որ թագաւորին ծառայութեան մէջ մտնեն:

Աստուանց կանուխ բոլոր մեծամեծ պալատականներն ու երեւելի իշխանները եւ եկեղեցականները՝ որոնք թագաւորին հետ մէկտեղ եկած էին, Ս. Աստուածածնի եկեղեցին ժողվեցան, ուր որ թագադրութեան հանդիսութիւնը պիտ'որ կատարուէր: Բոլոր բազմութեան աչքը Յովհաննա օրիորդին դարձած էր. ամէն մարդ անոր վրայ կը զարմանար, կը մեծարէր, կը յարգէր, կը գովէր, վերջապէս ամենուն զգածմանցը կենդրոնը Յովհաննան եղած էր. վասն զի ամէն յաջողութեանց պատճառ ամէն մարդ զինքը կը համարէր, որով ասանկ սքանչելի օրուան հասնելու արժանի եղան: Բոլոր հանդիսական արարողութեան ատեն Յովհաննան խորանին առջեւը կեցած էր ձեռքը իր դրօշովը, եւ մեծ ջերմեռանդութեամբ աղօթք կ'ընէր:

Եկեղեցական պաշտօնը լմրննալէն ետքը՝ Յով-

Հաննա վազեց նորապսակ թագաւորին առջեւն երկու ծնկի վրայ եկաւ, աշուրները արցունքով լեցուեցան, ու բովանդակ հողւովն ու մարմնովը այլլայլած. Ո՛վ ազնիւ թագաւոր, ըսաւ, աւասիկ Աստուծոյ կամքը հիմակ կատարուեցաւ. ինք ուզեց որ ես Օսլէանի պաշարումը վերցընեմ եւ զքեզ հոս բերեմ, որպէս զի սուրբ իւղով օծուիս, որով ցուցուի թէ դուն ան թագաւորն ես, որուն որ աս տէրութիւնը կ'իյնայ:

Ասով Յովհաննա իր առաքելութեան պաշտօնը կատարած սեպեց, անկից ետքը կ'ուզէր այլ արքունեաց գործքերէն ետ քաշուիլ, ու չտեսնել ան յաղթանակը՝ որ իրեն պատրաստուած էր: Թագադրութեան օրը Յովհաննա Բուրգունտիայի դքսին թուղթ մը գրեց, որն որ մինչեւ հիմա Ղիլի դիւանին մէջ կը պահուի: Ասիկա շատ երկայն ըլլալով, ամբողջ հաստեղս չենք կրնար բերել. ասչափ ըսենք որ Յովհաննա նոյն թղթին մէջ շատ բարեպաշտական ու կրօնական խորհրդածութիւններով դուքսը համոզել կ'ուզէ որ դայ ու նորէն իբրեւ հպատակ՝ թագաւորին հնազանդի. եւ եթէ իբրեւ քաջ պատերազմող մը ապրիլ կ'ուզես, կ'ըսէ, զնա Սարակինտաց դէմ կուռէ:

Յովհաննա Ռէնս կեցած ատենը աս բախտն ունեցաւ, որ իր հայրն ու Վաքսար մօրեղբայրը տեսաւ, որոնք անոր փառաւոր յաղթանակը տեսնելու համար եկած էին: Աս ժամանակն իրեն փառաւորութեան վերջին բարձրութեան աստիճանը հասած էր, բայց իրեն եղած մեծարանքին ու ցուցուած պատուոյն վրայ երբեք չհպարտացաւ ու վարմունքը երբեք չփոխեց, միշտ պարզ գեղացի աղջկան մը պէս կը վարուէր: Երբ որ մէկը իրեն ըսաւ թէ Գրքի մը մէջ՝ քու գործած գործքերուդ պէս մեծամեծ գործքեր կարդացուած չեն. Աստուած

գերք մը ունի, պատասխանեց Օրիորդը, որն որ կարդալը ամէն գիտնականին գործքը չէ, որչափ գիտուն մարդ ալ ըլլայ: Ես միայն Աստուծոյ աղախինն եմ:

Շատ հաւանականաբար կրնանք ըսել որ հօրն ու մօրեղբօրը տեսքը Յովհաննային սրտին մէջ հայրենեաց քաղցրութիւնն ու խաղաղ եւ հանդարտ կենաց վայելմունքը նորէն զգալ տուաւ: Մանաւանդ որ իր առաքելութիւնը կատարած ըլլալով՝ չկար պատճառ մը որ զինքը արքունեաց մէջ կենալու ստիպէր: Անոր համար թագաւորին աղաչեց որ թող տայ իրեն որ Տոմրովի դառնայ: Բայց կարողոս անոր աղաչանքը մտիկ չըբաւ, վասն զի կ'ուզէր որ միշտ իր քովը մնայ. անչափ մեծ էր անոր ազդեցութիւնը քաղաքական գործքերու մէջ, որ չէր կրնար անիկայ իր քովէն հեռացընել. թէպէտեւ Յովհաննային աղաչանքը սաստիկ ստիպողական էր, բայց իրեն կամացը դէմ պարտաւորեցաւ թագաւորին քովը մնալ:

Աս ժամանակէն ետքը Յովհաննային վրայ զարմանալի փոփոխութիւն մը սկսաւ նշմարուիլ: Թէպէտեւ պատերազմներու ատեն նոյն սրտոտութիւնը եւ նեղութեանց ատեն նոյն զօրութիւնը կը ցուցընէր. բայց հիմա ալ իր կարծիքները բանակին հրամանատարներուն ու զօրապետներուն կարծիքներուն հակառակ չէին, ու համոզուած կ'երեւար որ անկէ ետքը գործածը ալ մասնաւոր ազդեցութեամբ մը չիգործեր: Աս բանս՝ իսկզբան Յովհաննային բնութեան վրայ պատմածներնուս հետ շատ միաբան ու համաձայն է. որովհետեւ Յովհաննա երկու վախճան միայն իր առջեւ ունէր, այս ինքն Օռլէանի պաշարման վերջուիլն ու արքայորդոյն թագաւոր օծուիլը, անոր համար մէյ մը ասոնք յաջողութեամբ գլուխ հանելուն պէս՝ բնականապէս իր արտաքոյ

կարգի ճիգ թափող ոգին քիչ մը ատեն հանդարտ ու խաղաղ մնալով թուլցաւ : Աս բոլոր պատմութեան ընթացքին մէջ ամենէն աւելի վարմանալու բանն ան է որ սաստիկ արիւնալից պատերազմներէն ու մեծա-մեծ յաղթանակներէն ետքը կը բաղձար քաշուիլ ու խաղաղ հայրենիքը իր կանաչազարդ Լոթարինգիան դառնալ : Մեղք որ անոր պարզասէր ու հաւատարիմ սրտին բաղձանքը չկատարուեցաւ . ասանկ գիւցազն ու անձնանուէր օրիորդ մը՝ անձնասէր քաղաքա՛լարութեան (Բուլդոյե) մը զո՛հ պիտ'որ ըլլայ եղեր :

Վարոլոս երեք օր միայն Ռէնս կենալէն ետքը՝ Յուլիսի 20ին շնորհակալութեան համար 5 մղոն հեռու եղած Սուրբի մը գերեզմանին ուխտի գնաց : Ճամբան Աէյլեի քաղաքը առանց դէմ դնելու անձնատուր եղաւ հնազանդեցաւ . նոյնպէս Լան ու Սուսոն՝ առջինէն աւելի մեծ քաղաքները՝ պատգամաւորութիւններով քաղքին բանալիները թագաւորին խաւրեցին : Վարոլոս նախ Սուսոն մտաւ, ուր շատ ուրախութեան նշաններով ու աղաղակներով ընդունուեցաւ . երեք օր ալ հոն կեցաւ, որ ատենը շատ քաղաքներու ինքնակամ հնազանդելուն ուրախական լուրերն առաւ : Անկէ ետքը ելաւ Շադոյ - Թիէրի քաղքին վրայ քալեց, որուն մէջը թշնամեաց կողմէն մէկ գունդ մը պահապան դրուած էր . բայց բնակիչները Գաղղիացւոց կողմնակից ու բարեկամ էին : Երբ որ Յովհաննա թագաւորական բանակին մէկ մասին գլուխն անցած քաղքին առջեւը հասաւ, Անգղիացիք վախով անձնատուր ըլլալու առաջարկութիւն ըրին, եւ այսչափ միայն պայման կրցան դնել տալ, որ իրենց զէնքովն ու կարասիքովը քաղքէն դուրս ելլան երթան : — Վարոլոս քանի մը օր Շադոյ - Թիէրի մնաց . նոյն ատենը Յովհաննա անկից շնորհք մը ընդունեցաւ, որուն

Համար չորս դար իր յիշատակը շատերուն սրտին մէջ անջինջ մնաց: Այս ինքն թագաւորին տուած առանձնական պատիւներէն ու պարգեւներէն հրաժարեցաւ, եւ անոնց տեղը խնդրեց որ իր ծնընդեան գեղը անկէ ետքը ամէն տեսակ տուրքէ ազատ ըլլայ: Աս արտունութեան Համար տրուած հրամանագիրը 1429ին Յուլիսի 31ին գրուած է, ու մինչեւ Գաղղիայի անցած դարուն յեղափոխութեան ատենը՝ տուրքերու տետրակին մէջ Տոմբուի գեղին առջեւը կը գրուէր՝ Ոչինչ, Օրիորդին ասանկ ուղեւուն համար:

Թագաւորն ու իր բանակը աս ընթացքով յաղթութենէ յաղթութիւն երթալով՝ Փարիզի մօտեցան. մայրաքաղաքին մէջ Անգղիացւոց ու Բուրգունտացւոց կողմն ըլլող բնակիչները վախերնէն սկսան դողալ: Բայց քիչ մը նորէն սիրտ առին երբ որ Պէտֆորդի կօմսը Նորմանտիայէն (ուր որ ան գաւառին գործքերուն համար գացած էր) շատ աղեղնաւորներու եւ զինեալ մարդիկներու բազմութեամբ Փարիզ դարձաւ: Քանի մը օր ետքը նորէն օգնութիւն հասաւ, որով անգղիական հրամանատարը կրցաւ գլուխը 10,000 զօրք ունենալ: Ասով Գաղղիացիներէն վախնալու բան մը չունէր, անոր համար Պէտֆորդ իր զօրքովը Փարիզէն դէպ ի Մոնդրրոյ ճամբայ ելաւ, ուր որ Օգոստոսի 7ին հասաւ, եւ անկից Կարոլոսին պահանջողական ու սպառնալից թուղթ մը գրեց:

Կարոլոս նամակը բերող պաշտօնակալին ասանկ պատասխան տուաւ. Ձեր զօրապետը կը ցաւի եղեր որ զիս չիկրնար դտնել, բայց շատ երկայն ատեն ցաւելու հարկաւորութիւն չունի, վասն զի ես միտքրս դրած եմ որ զինքը փնտռեմ: Թագաւորական բանակին դէպ ի Փարիզ ճամբայ ընելու ատենը դէպք մը պատահեցաւ, որով Յովհաննան իր

Հանդարտ ու հեղ բնութեան պատճառաւ ստացած համարումն ու պատիւը քիչ մը կորսնցուց: Գաղղիացւոց յաղթութիւնները զօրքն անհնազանդ, յամառ ու դիմադարձ ըրած էին, եւ Յովհաննա ալ չէր կրնար երկայն ատեն բանակին մէջ բարոյական կրթութիւնը, կարգն ու կանոնը պահել տալ, որն որ ամէն բանէն մեծ կը համարէր: Օր մը սաստիկ կիրք ելլելով՝ իր սուրին տափակ կողմովը զնոսորի մը զարկաւ, որուն մէկ անկարգ գործքին վրայ շատ բարկացած էր. աս զարնելուն՝ երկու կտոր եղաւ կոտրեցաւ սուրը, որն որ ինչպէս վերը ըսինք, Ֆիէրզոայի եկեղեցւոյն մէջ դտնուած էր: Աս դէպքին վրայ թագաւորը շատ ցաւեցաւ եւ այլայլեցաւ, ու Յովհաննային ալ նեղացաւ, որ ինչո՞ւ գաւազանի տեղ՝ ան զարմանալի կերպով դտնուած սուրը գործածած էր:

Գաղղիացւոց բանակը Փարիզի մօտ էր. թագաւորը Սէն Տընիի բարձունքներէն իր մայրաքաղաքը կը դիտէր: Սեպտեմբերի մէջ Գաղղիացիք քաղքին վրայ յարձակեցան ան կողմէն՝ ուր որ հիմա Գրավերֆիէր ըսուած ճամբան է. բայց ըրած բոլոր ճիգերնին պարապ ելաւ: Թէպէտեւ Օրիորդը յառաջուան պէս իր սովորական անձնական սրատուութեամբն ու ջանքովը կ'աշխատէր, բայց կարծես թէ բոլոր զօրքին մէջ մէկ վախ մը, մէկ իրարու վրայ անվստահութիւն մը կար, որն որ բոլոր աշխատանքն անօգուտ ըրաւ: Նոյն իսկ թագաւորը պաղած լքած էր, անոր համար ալ Սէն Տընիէն յառաջ երթալու չհամարձակեցաւ: Յովհաննա առանց դժուարութեան մը իր զօրքը առջի խրամին վրայէն անցուց, բայց ինչպէս պաղեցաւ մնաց, երբ որ իր ակնկալութեանէն դուրս երկրորդ խրամը ջրով լեցուած գտաւ, որն որ առջինէն աւելի թէ խորունկ եւ թէ լայն էր: Զարմանալին ան է թէ մէկը չէր գտնուած որ

աս արգելքը Յովհաննային խմացընէր, որովհետեւ պէտք էր որ զինուորներէն շատերը տեսած ըլլային: Յովհաննա առանց այլայլելու եւ ինքը զինքը կորսընցընելու՝ պռուաց որ շուտով նաւակներ ու տաւառներ բերուին. ան միջոցին մէջ ինք ալ ջրոյն խորունկութիւնը չափելու զբաղեցաւ, որպէս զինայի թէ որ կողմէն կրնայ անցուիլ:

Փարիզի բնակիչներուն մէկ մասը ապաստանարան մը գտնելու համար եկեղեցիները թափած էին. իսկ Անգղիացիք ու Բուրգունտացիք յուսահատած ու երեսնին կախած՝ շտապով պարսպին երկայնութեանը վար վեր կ'երթային կու գային: Յովհաննա անոնց՝ Եկէք Գաղղիացւոց թագաւորին անձնատուր եղէք, պռուաց. բայց անոնք սկսան նախատական խօսքերով ծաղրել ու հայհոյել, ու անոր վրայ սլաքներու անձրեւ մը թափեցին: Եր քովի դրօշակիրն ինկաւ մեռաւ. ինք ալ զարնուեցաւ, ու սրունքին վրայ մեծ վէրք մը առնելով՝ պարտաւորեցաւ մէկ պզտիկ բլրակի վրայ ապահով կողմ մը քաշուիլ, որն որ երկու խրամներն իրարմէ կը բաժնէր: Շատերը սկսան աղաչել որ պատերազմի ասպարեզէն ալ աւելի հեռու քաշուի, բայց ինք երկայնատեն ընդդիմացաւ ու չզիջաւ. ան տեղէն սկսաւ հրամայել, քաջալերել, զօրքը յառաջ քշել, թէպէտեւ սաստիկ ցաւերու մէջ էր, ու տեղէ մ'ալ օգնութեան յոյս չկար: Հազիւ մթըննալու սկսած ատենը Ալանոսնի դուքսը վրայ հասաւ, ու շատ դժուարութեամբ զինքը համոզեց որ Փարիզի վրայ երկրորդ անգամ յարձակումն ուրիշ ատենի թող տրուի. ան ատեն Յովհաննա զիջաւ ու զինքն առին ուրիշ տեղ տարին:

Գաղղիացիք առանց դժուարութեան ու վնասի եւ քաշուեցան. Փարիզի մէջ եղած անգղիացի զօրքը Գաղղիացւոց ետեւէն չինկաւ, որ չըլլայ թէ ան-

Հանգիստ ըլլալով կատողին, ետ դառնան եւ յուսահատաբար պատերազմին, որուն չէին յուսար որ կարող ըլլան դէմ դնել: Անոր համար թող տուին որ իրենց մեռածները ժողովեն, որոնք թաղելու տեղ մէկ մեծ փայտակոյտի մը վրայ դրին ու այրեցին: Յովհաննա աս պատերազմին անյաջող ելքէն վհատեցաւ. Ասիկա Աստուծոյ խրատն է, կ'ըսէր. անոր համար որոշեց որ ալ պատերազմներէն ետ քաշուի: Աս համոզումն անչափ զինքը յորդորեց, որ մինչեւ ելաւ զնաց ու բոլոր իր պատերազմական զէնքն ու զարդը Ս. Գիոնիսիոսին գերեզմանին վրայ կախեց, եւ բոլորն ալ Աստուծոյ ընծայեց: Բայց բանակին հրամանատարները անոր աս որոշման շատ դէմ դրին, գիտնալով որ անոր բանակին մէջ ներկայ գտնուիլը զօրաց սրտին վրայ ինչ մեծ ազդուութիւն ունէր: Յովհաննա անոնց համոզիչ պատճառներուն չկրցաւ ընդդիմանալ եւ հաւանեցաւ որ թագաւորին քովէն չբաժնուի: Արարչոսին ստակը բոլոր հատած էր, ու իր ան դաւառներէն հեռու էր, որոնք իրեն կարօտութեան ատենը կրնային միայն օգնութեան հասնիլ: Զօրքին սիրտը վերջին անյաջող պատերազմով լքած ու վհատած էր, ու Պէդֆորդի դուքսը շատ մեծ զօրութեամբ նորէն Փարիզ դարձած էր: Արարչոս իր զօրապետները խորհրդի կանչեց. ժողովքին մէջ չկրցան միաբանիլ, զօրապետներէն ոմանք՝ Փարիզի վրայ եղած յարձակումը մեր խորհրդովը չեղաւ, կ'ըսէին. ոմանք ալ անոնց հակառակ կը պաշտպանէին որ եթէ քիչ մ'ալ դիմանային ու կենային նէ՛ կրնային յաղթութիւնը ձեռք բերել: Շատերը Յովհաննային դէմ կը մրմռային. մինակ աս մասին մէջ ամէնքն իրարու հետ կրցան միաբանել, որ բանակը խոսք գետէն անդին անցնի, ու զօրքը զօրանոցներու մէջ բաժնուի: Աս որոշման վրայ թագաւորը սկսաւ դէպ ի Գաղղիայի հարաւային

կողմերը ետ քաշուիլ, ինքը մեծամեծներն իր արքունիքը ժողովեց ու Պուրժ գնաց՝ ուր որ բոլոր ձմեռն ալ անցուց: Աս միջոցիս մէջ Օուէանի օրիորդին ցեղին՝ ազնուականութեան պատիւ շնորհեց, որուն համար 1429ին Գեկտեմբերի մէջ հանած հրովարտակին մէջ ասանկ կը խօսի. Որպէս զի, կ'ըսէ, աստուածային իմաստութեանը փոքր շնորհակալութեան նշան մը ցուցընենք ան անբաւ շնորհաց համար, որոնք իր ընտրեալ աղախնոյն ու մեր սիրելի օրիորդին Յովհաննա տ'Արգին ձեռքովը մեզի բաւ, կու տանք եւ այլն: Ասկից զատ Կարողոս Յովհաննային եղբարցը հրաման տուաւ որ զինանշան (արձա) ունենան, որն որ էր սուր մը վրան ոսկի թագով ու քովը Գաղղիայի շուշաններով:

Բայց ասիկա դեռ ամէնը չէր. ուղեց որ Յովհաննա անկէ ետքը միշտ ամենափառաւոր զգեստներ հագնի, ու կոմսի մը ունեցած ամէն փառաւոր թիւնն ինքն ալ ունենայ: Ժամանակակից պատմագիր մը կը պատմէ որ անկէ ետքը Յովհաննա իր ծառայութեանը մէջ շատ մեծամեծ տիկիներն ունէր, նոյնպէս սենեկապետ մը, ախոռապետ մը, շատ պատանեակներ ու ծառաներ: Թագաւորը, մեծամեծներն ու բոլոր ժողովուրդը զինքը արտաքոյ կարգի կը մեծարէին: Բայց այս ամենայն պատիւը, մեծարանքն ու փառաւորութիւնը աս ուքանչելի օրիորդին բնութիւնը չփոխեցին. ինք միշտ ան առջի բարեմիտ աղջիկն էր, որն որ հիմա հանգարտութեան ատենը կրօնական ու բարեպաշտական գործքերու կը զբաղէր:

Կարունը հասնելուն պէս (1430ին)՝ թագաւորական բանակը Յովհաննային ընկերակցութեամբը Լոսրը նորէն անցնելով՝ սկսաւ հիւսիսային գաւառներուն վրայ յարձակիլ. բայց զարմանալի ու անմեկնելի իրական ստուգութիւն մըն է որ ոչ Կարողոս անձամբ կը հրամայէր եւ ոչ ալ ուրիշ ազնուական

կամ հմուտ զօրապետ մը սպարապետ դրուած էր : Անկէ ետքը Յովհաննային ընկերակից գլխաւորներն անանկ մարդիկ էին, որոնք ո՛չ ստակ եւ ո՛չ ալ բաւական պատերազմական կահ կարասիք, կամ պատրաստութիւն ունէին. եւ զինուորական կարգն ու կանոնը հաստատուն բռնելու գլուխ ու զօրութիւն չունէին : Թէպէտ եւ ասանկով ալ Յովհաննա քանի մը փոքր կռիւներու մէջ յաղթող ելաւ ու իր անունը թշնամիները ահուգողով լեցուց :

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե .

Յովհաննային յաջող ընթացքը կը փոփոխէ :

ՄԻՆՉԵՒ հիմա Օսլէանի օրիորդն ընդհանրապէս իր գործոցը մէջ յաջող ելք ու վախճան ունեցաւ, իր անփոփոխ ու հաստատուն քաջասրտութիւնն ու եռանդն եղաւ, որով դժուարութեանց յաղթեց : Բայց ասկէ ետքը աս յաջողութիւնը փոխուեցաւ : — Հիւսիսային Գաղղիայի մէջ Օազ գետին քովը Գոմբիէները բերդապատ ամուր քաղաքը անգղիացի ու բուրգունացի զօրքերէն պաշարուած բլալով, մեծ վտանգի մէջ էր թշնամեաց ձեռքն իյնալու . Յովհաննա ընտիր գնդով մը յարձակեցաւ, թշնամիները պատուեց, ու Մայիսի 23ին քաղաք մտաւ, որն որ քաղաքացւոց մեծ ուրախութիւն պատճառեց : Երկրորդ օրը որոշեց որ իր սովորական շուտութեամբն ու սաստիկութեամբը թշնամեաց վրայ յարձակի, որն որ իրօք ալ բրաւ . քաղքին մէկ կողմանէ դուրս յարձակեցաւ . բայց ամսո՞ս որ թշնամեաց զօրութիւնն աղէկ հաշիւ չէր բրած, որոնք շատ յամուռութեամբ պատերազմեցան : Թէպէտ իսկզբան կ'երեւար թէ Յովհաննա կը յաղթէր, բայց Անգղիացւոց կողմանէ զօրքին վերջը չէր դար, միօրինակ գնդերով զօրք պատերազմողներուն օգնու-

Թեան կը հասնէին, անանկ որ յայտնի տեսնուեցաւ
Թէ դէմ դնեն անկարելի է: Յովհաննա բրած սխալ-
մունքը տեսնելով՝ զօրքին ետ քաշուելու նշան տուաւ,
ու իր սովորական աներկիւղութեամբն ամենէն պա-
տուաւոր տեղը կեցաւ, այս ինքն վերջապահաց մէջ:

Անգղիացիք ու Բուրգունտացիք սաստիկ շտա-
պով ու արտորալով Գաղղիացիները հալածելու
համար ետենէն վաղեցին, մանաւանդ երբ որ
խմացան որ Յովհաննա վերջապահներուն մէջն է.
որովհետեւ անոր դրօշն ու կարմիր վերարկունէն
ճանչնալը շատ դիւրին էր: Իրենց բոլոր ջանքն ան
էր, որ Գաղղիացւոց առջեւն առնեն, որոնք աս
տեսնելով՝ աւելի եւս այլայլած ու շփոթած՝ խառն
ի խառն դէպ ի քաղքին դուռը սկսան վազել:
Քաղքին մէջիները վախնալով որ չըլլայ Թէ Անգ-
ղիացիք քաղքին դռները ձեռք առնեն՝ փեղկերը
միայն կէս բացին: Բուրգունտացիք Գաղղիացւոց
խառնիխառն փախչին եւ դրան մօտ մղուին ու
խճողիլը տեսնելուն պէս՝ սաստիկ կատաղութեամբ
քաղքին դրան վրայ յարձակեցան: Գաղղիացւոց
զօրքէն շատերն ան ատենի սովորութեան համաձայն
ծանր զինաւորած ըլլալով՝ չկրցան փախչիլ ու Օազ
գետն ինկան խղզուեցան, կէս մ'ալ գերի բռնուե-
ցան. իսկ Յովհաննա աչքը վերցուց տեսաւ որ
Թշնամիները չորս կողմէն զինքը պաշարեր են: Հոն
տեղը գերութենէ պրծելու համար սաստիկ քաջու-
թեամբ պատերազմեցաւ, քաջութեան հրաշքներ
գործեց. բայց Գաղղիացիք սաստիկ սարսափած ըլ-
լալով, ուրիշ բան չէին մտածեր՝ բայց եթէ իրենք
զիրենք պահպանել: Ամենեւին ճամբայ մը չէին բա-
ցած, ուստի որ աս գիւցազն պատերազմողը քաղ-
քին դրան փեղկերէն ներս կարող ըլլար մտնել,
Թէպէտեւ հաւանական է որ եթէ վերջապահներու
զնդէն աւելի քիչ պատուաւոր կողմ մը ընտրած

ըլլար, կրնար ազատիլ: Օռւէանի դիւցազն օրիորդը առանձին սոսկալի բազմութեան դէմ իր կենաց ու ազատութեան վրայ պատերազմեցաւ, բայց վերջապէս Յովհան Լիւքսէնպուրկեան զօրապետին քովիններէն մէկը յաջողցուց վերարկուէն բռնեց ու ձիէն վար ձգեց. հոն վրայ հասաւ Լիոնէլ Անտոմեան անուշով մէկը՝ որ քովը կեցած էր, ու զէնքերը վրայէն առաւ:

Անգղիացիք աս ոխերիմ թշնամինին ձեռք ձգելուն պէս՝ առին նախ Յովհան Լիւքսէնպուրկեանին (որն որ բերդը պաշարող հրամանատարն էր) բնակարանը տարին, անկից ալ մեծ գունդ պահապան զօրքով Պոլիէօ բերդը փոխադրեցին, ուր Յովհաննա պատը ծակելով փախչելու փորձ մ'ըրաւ, բայց չկրցաւ յաջողցնել, բանը յայտնուեցաւ. անոր համար ալ Պորըվոար դղեակը փոխադրուեցաւ, ուր կ'ըսուի թէ Լիւքսէնպուրկեանին կինն ու քոյրը անիկայ սիրով ընդունած ու նայած ըլլան:

Ալ Անգղիացուց ուրախութեան չափ չկար, իրենք զիրենք մեծ ու փառաւոր յաղթութիւն մ'ըրած, կամ թէ բոլոր Գաղղիան նուաճած կը համարէին: Գուցէ բոլոր Գաղղիան առնելով անչափ չէին ուրախանար, որչափ աս խեղճ օրիորդը բռնելուն վրայ ուրախացան. կ'երեւայ որ ուրիշ բանէ անչափ վախցած չէին, որչափ անոր անունէն: Պէդֆորդի դքսին հրամանաւը Անգղիայի ու Բուրգունտիայի եկեղեցիներուն մէջ հանդիսութեամբ Չէլզ Աստուած երգուեցաւ, Աստուծոյ շնորհակալ ըլլալու համար, որ իրենց ոխերիմ ու ահագին թշնամին՝ Օռւէանի տկար օրիորդը՝ իրենց ձեռքը դերի ձգեց: Ընթերցողն ինք իրմէ կրնայ իմանալ թէ որչափ մեծ եղաւ Գաղղիացուց ցաւն ու հոգը, որոնք միանգամայն Գոմբիէնէի պաշտօնակալներուն ու կառավարին դէմ արտունջ ու ամբաստանութիւն կ'ընէին, որ ասանկ

անգղուշութեամբ Օսլէանի դիւցազն ու քաջ օրիորդը թող առին որ գերի իյնայ :

Գ Լ Ո Ի Խ Օ .

Խեղճ օրիորդին դատաստանն ու մահը :

ՅՈՎՀԱՆՆԱ իբրեւ պատերազմի մէջ բռնուած գերի մը ըստ իրաւանց եւ ըստ սովորութեան՝ որչափ որ իրեն թշնամիներուն զգուշաւոր պահպանութեան տակ ալ ըլլար, պատուով նայուելու արդար իրաւունք ունէր: Բայց Անգղիացիք անոր աս իրաւունքը ճանչնալ չուզեցին, որովհետեւ, կ'ըսէին, անիկայ սատանաներու հետ միաբանութեան մէջ է, ու պէտք է որ աս սոսկալի դիւթութեան ու կախարհութեան ոճրոյն համար դատուի: Փարիզի համալսարանը, որն որ հոգւով եւ մարմնով Անգղիացւոց շահուն անձնանուէր եղած մարդիկներու ժողովք մըն էր, ամենէն յառաջ առաջարկեց որ աս բանիս վրայ ճիշդ դատաստանական քննութիւն ու Յովհաննային հաւատքին վրայ հարցուփորձ ըլլայ Պովէի եպիսկոպոսին առջեւը, որուն թեմին տակն էր Յովհաննային ծնած գեղը: Պետրոս Գոշոն Պովէի եպիսկոպոսը Անգղիացւոց նախանձայոյզ կողմնակիցը շատ ետեւէն ինկաւ որ աս առաջարկութիւնը յառաջ երթայ, ու յաջողութեամբ գլուխ հանելու համար Յովհաննայի Լիւքսէնպուրկեանին 2000 Փրանք պարգեւ խոստացաւ, թէ որ աս երեւելի կալանաւորը իր ձեռքը յանձնէ:

Աս բանիս վրայ եպիսկոպոսին ու Լիւքսէնպուրկեանին մէջ խօսակցութիւն եղած ատենները՝ Յովհաննայի փախչելու երկրորդ փորձ մ'ալ ըրաւ. բանտին աշտարակին վրայէն վար ցաթկեց, բայց սատակ վնասուելով ինք զինքը կորսնցուց, եւ ինք չիմացած՝ պահպանները զինքն առին ներս բերին: Վրայ գալէն ետքը Անգղիացիք անիկա առին Ա-

րաս, անկից ալ Գրողու ա մրոցը տարին, որն որ Սոմ գետին բերանը հաստատուն բերդ մըն է: Յովհաննա տեսաւ որ ալ ազատութեան կամ շնորհաց յոյս մը չմնաց: Գրողուայի մէջ աս մխիթարութիւնը միայն ունեցաւ, որ քահանայ մը իր կալանաւորութեան ընկեր գտաւ, որն որ ամէն օր աստուածային պաշտօն կը մատուցանէր, որով Յովհաննա արտաքոյ կարգի մխիթարութիւն կը զգար:

Յովհաննային գերութեան ժամանակը Գաղղիացիք հանդարտ չկեցան. Գոմբիէնեի մէջ եղած զօրքը արիութեամբ Բուրգունտացիներն ու Անգղիացիները զարկին ու քաղքին պաշարումը վերցրնելու ստիպեցին, որն որ շատ տեղեր ալ նորէն առնելու պատճառ եղաւ: Քաջ Քսենդրայլ զօրապետը մեծ յաղթութիւն մ'ըրաւ, որով շատ գերի բռնեց, նոյնպէս Պարպկոյ զօրապետը երկու ճակատի մէջ թշնամիները զարկաւ կոտորեց: Աս բաները Անգղիացոց՝ դիւցազն Օրիորդին դէմ ունեցած ատելութիւնն աւելի դառնացուցին. աս բոլոր ձախորդութեանց պատճառ անիկայ կը սեպէին: Անիկայ պատերազմի մէջ եղած ատեն, կ'ըսէին, Գաղղիացիք յաղթութեանց ու փառաց վերջին ծայրը հասած էին, եւ քանի որ կենդանի է՝ իրենց յաջողութիւնը չիկրնար փոխուիլ: Ուրեմն թէ որ իբրեւ կախարդ կարող ըլլանք վատանուն ընել, ան ատեն վատանունութեան շանթը կարողութիւն եւ անոր կողմնակցաց ճակատն ալ կը տպաւորուի, որոնց այնչափ օգնութիւն ըրաւ դարչելին. մէյ մը ամենուն մտքին մէջ համարումը կորսընցընելէն ետքը՝ նոյն իսկ իրեն ամենէն հաւատարիմ կողմնակիցներն ալ իրմէ կը հեռանան: Ասանկ կը մտածէին Անգղիացիք. եւ թէ որչափ աս խեղճ օրիորդին դէմ կատղած էին՝ անկից յայտնի կ'երեւայ, որ Փարիզի մէջ կնկան մէկը հրապարակաւ այրեցին՝ անոր համար որ ըսած էր թէ

ինք Յովհաննան բարի քրիստոնեայ կը կարծէ ու կը հաւտայ որ Աստուծմէ խրկուած է :

Յովհաննա վեց ամիս խիստ ու դառն կալանաւորութենէ ետքը Ռուան բերուեցաւ, ուր որ ժողված էին ան ժամանակը Անգղիացւոց Հենրիկոս տղայ թագաւորն ու իր բոլոր արքունիքը : Հոստեղս Յովհաննա բերդին ամենէն մեծ աշտարակը դրուեցաւ : Անգղիացիք նոյն տեղը զինքը սաստիկ անգթութեամբ ու խիստ կերպով նայեցան. ծանր շղթաներու զարնելէն զատ՝ ցորեկուան ատեն ոտուրները կոճղի մը մէջ փակուած պիտ'որ մնար, իսկ գիշերը մարմնոյն չորս կողմը շղթայ մը պիտ'որ կրէր, անանկ որ իր ողորմելի անկողնոյն վրայ ալ չէր կրնար շարժիլ : Հինգ աղեղնաւոր զինքը զգուշութեամբ կը պահէին, որոնցմէ երեքը խցին ներսի դին, իսկ երկուքը խցին դրսի կողմը կը կենային : Աս արտաքողարգի զգուշութիւնը, որ անիկայ ձեռքէ չփախցընելու համար կ'ընէին, կը ցուցընէ թէ որչափ կը վախնային անկից : Չէ թէ միայն իր բիրտ ու վայրենի պահապաններէն ամէն տեսակ նախատանաց խօսքերը կը լսէր, հապա նոյն իսկ զինքը բռնողը Յովհան Լիւքսէնպուրկեան չամբչցաւ որ մը Վարուիպին ու Սդրաֆֆորդին հետ անոր գալու, ու անիկայ ծաղրելու : Աս ամէն բան թէպէտ ասպետաց դարուն մէջ կ'ըլլար, որն որ փառաւոր դար մը չէր, ու Յովհաննա մէկ պարզ աղջիկ մը ու ձեռք ինկած գերի մըն էր, բայց աս մարդիկներուն ըրածը անկարգ, անվայել ու մարդկային ազնուականութեան դէմ բան էր. մեղք որ աս մարդիկները քրիստոնէի անուն ու ազնուականի պատիւ ունէին. ամսթ ու մեծ ամօթ. գուցէ հին ժամանակները հայրենեաց եռանդնոտ սէրը ճանչցող ու յարգող հեթանոսներուն ձեռքն աւելի պատիւ կը դռնէր աս խեղճ օրիորդը : Լիւքսէնպուրկեանը ծաղրելով

ու ցուրտ ծիծաղով մը՝ Ջքեզ ազատելու համար
եկած եմ, ըսաւ: Մի խնտար իմ վրաս, պատաս-
խանեց ծանրութեամբ Օրիորդը, դիտեմ որ դուն
զիս ազատելու ոչ կամք ունիս եւ ոչ ալ իշխա-
նութիւն: Անգղիացիք զիս պիտ'որ սպաննեն, կար-
ծելով որ զիս մեռցընելէն ետքը Քաղղիայի թա-
գաւորութիւնը կրնան դիւրաւ ձեռք ձգել. բայց
պարապ է, թէ որ ձեր բազմութիւնը հիմակուանէն
հարիւրհազարի չափ աւելի ալ ըլլայ, պարապ է,
չկրնաք պիտի յաղթել: Աս խօսքերուն վրայ
Սգրաֆֆորդ անանկ բարկացաւ, որ դաշոյնը քա-
շեց ու նոյն տեղը կը զարնէր կը մեռցընէր, թէ որ
Վարուիզ թեւը բռնած չըլլար:

Աս ժամանակները Ռուան արքեպիսկոպոս չու-
նէր. Պովէի եպիսկոպոսը՝ ինչպէս վերը տեսանք,
Անգղիացւոց սաստիկ կողմնակիցն ու Յովհաննային
թշնամին՝ աղերսագիր մը տուաւ ու խնդրեց որ Յով-
հաննային դատաստանական հարցուիորձ մը ընէ,
ըսելով որ անիկայ իր թեմէն ըլլալով՝ իր իրաւա-
բանութեանը տակ կ'իյնար: Աղերսագիրն ընդու-
նուեցաւ, ու եպիսկոպոսը առաջին դատաւոր ա-
նուանուեցաւ, իրեն առնթերակայ կամ օգնական
դրուեցաւ Յովհաննէս Լըմէդը՝ եկեղեցական դատա-
քննութեան ընդհանուր աթուակալ վարդապետը, իսկ
հրապարակական ամբաստանողի պաշտօնը էսդիվէ
անունով Պովէի կանոնիկոսներէն մէկուն տրուեցաւ:
Աս ատենին մէջ, որն որ ելած հրամանին նայելով՝
Ռուան պիտ'որ ըլլար, հարիւրի չափ աստուածա-
բանութեան վարդապետներ ալ մտան, որոնք թէ-
պէտ արուելու վճռոյն մաս կամ քուէ չունէին,
բայց հարկաւոր տեղը կրնային խորհուրդ տալ կամ
իրենց օգնութիւնը մատուցանել:

Յովհաննան աս կերպով դատաստանի առջեւ
հանելը ստուգիւ անվայել ու անկարգ դորձք էր.

Թէ որ անիկայ իբրեւ պարզ պատերազմի ատեն բռնուած գերի ալ մտածելու ըլլային, չէին կրնար անոր հետ աս կերպով վարուիլ ու վրան յանցանք մը գտնել, որուն համար դրամով կամ գերիներու փոփոխութեամբ ազատել չուզէին: Բայց ո՞ր էր իրաւունքը կամ արդարութիւնը. ասանկ բիրտ ու անքաղաքակիրթ ժամանակ մը, որ արդարութեան ու իրաւանց անկողմնակալ գաղափարներուն տեղը ուրիշ գաղափարներ կային ու տգիտութիւնը տիրած էր, զարմանալու չէ որ աս գործքիս մէջն ալ ան գաղափարները տիրեցին, ու խեղճ Օրիորդը կրից զո՛հ եղաւ:

Վատաստանական ժողովքը ժողվեցաւ. ժողովականները յառաջուրնէ Տոմրովի պատգամաւոր մը խրկած էին, որ աս ազջկան առջի անցուցած կենացը պատմութիւնները տեղեկանայ. բայց որովհետեւ աս տեղեկութիւնները բոլորովին Օրիորդին կողմը բարի վկայութիւններ էին, անոր համար մէջ չբերուեցան ու ծածուկ պահուեցան: Լ'Օազըլէօր անունով աբեղայ մը խաբէական ճամբով մը անմեղին դատապարտութեան գործիք եղաւ. ելաւ անոր բանտը դնաց ու Յովհաննային առջեւը իբրեւ Լութարինգիացի, ուստի եւ անոր հայրենակիցն ու Աարոյսի կողմնակից ձեւացաւ, որուն համար ալ շատ նեղութիւն կը կրեմ, ըսաւ, եւ խեղճը խաբելով՝ ծուռ խորհուրդներ տուաւ:

Յովհաննա ասանկով Պովէի եպիսկոպոսին դատաստանին յանձնուած էր. իրեն վրայ եղած ամբաստանութիւններն ասոնք էին. նախ որ իր կանացի զգեստին տեղը էրիկ մարդու զգեստ հագնելով աստուածային պատուիրանաց դէմ ըրած ըլլայ, ու սուտ, մտլորական եւ հերետիկոսական վարդապետութիւններով ու ոճիրներով Աստուծոյ մեծ վայելչութիւնը վշտացուցած ըլլայ. երկրորդ՝ որ շատ մարդիկներ սպաննած, եւ ինչպէս կ'ըսուէր, մարդիկ-

ները խաբէլու եւ չարագործութիւն ընել տալու համար անոնց այնպէս կարծեցուցած ըլլայ որ ինք Աստուծոյ կողմէն խրկուած է, ու աստուածային գաղտնութեանց ու ծածուկներուն վրայ աղէկ տեղեկութիւն ունի :

Յովհաննա 1431ին Փետրուարի 21ին առաջին անգամ իր դատաւորներուն առջեւն ելաւ . թէպէտեւ արդէն 15 անգամէն աւելի հարցումներու ներկայ եղած էր : Ատեանին սրահն էր Ռուանի բերդին մատուռը, ուր բերուեցաւ Յովհաննա ոտուրները շղթաներով, ու վրան ալ ծանր շղթայով մը, բայց բոլոր իր պատերազմական զարդովը : Եւ որովհետեւ թող չէին տուած որ իրեն փաստաբան կամ պաշտպանող մը ընարէ, ուստի իրեն օգնական ուրիշ մը չկար՝ բայց եթէ իր արի ու քաջ սիրտը, եւ իր անմեղութեան գիտակցութիւնը : Ուրիշ ատեն այնչափ չէր տեսնուած անոր վրայ ան զարմանալի հանդարտութիւնն ու իր անձին վրայ տիրելը, որչափ աս սարսափելի ժամուս մէջ : Բոլոր իր պատասխաններուն մէջ մեծ սրամտութիւն ու հանճար մը ցուցուց, որն որ զինքը դատողներուն անպիտան վարմանցն ու պաղ խօսքերուն քովը աւելի յայտնի կը տեսնուէր : Շատ անգամ իր պատասխանները հոնտեղը նստող աստուածաբան վարդապետները նեղը կը խոթէին, որոնք անոր զանազան հարցումներ կ'ընէին, յուսալով որ բերնէն անգգուշութեամբ խօսք մը հանէ, որով անոր կախարդութիւնը կամ վճկութիւնը երեւան ելլէ : Երբ որ հարցուցին թէ Գիտե՞ս որ Աստուծոյ շնորհաց մէջն ես թէ չէ . Չափէն աւելի յանդգնութիւն կ'ըլլար, պատասխանեց Օրիորդը, ասանկ հարցման մը պատասխան տալ ուզելը : Ասոր վրայ Յովհաննէս Ֆապրի անունով վարդապետ մը (անոնցմէ՝ որոնք հարկ եղած ատենը խորհուրդ պիտի տային,) Ասիկայ ուրիշ բան ըսել չէ, ըսաւ,

բայց եթէ որ օրէնքը զիս աս բանիս պատասխան տալու չիկրնար ստիպել :

Աւագոյն կ'ըլլար թէ որ բոլորովին լռած ըլլայիր, պուաց կատելով մը եպիսկոպոսը, եւ նորէն հարցուց : Թէ որ Աստուծոյ շնորհաց մէջը չեմ նէ, կրկնեց հեզութեամբ՝ Օրիորդը, իրեն կ'ազաչեմ որ ինծի նոյնը շնորհէ, իսկ թէ որ Աստուծոյ շնորհաց մէջն եմ, ան ատեն կ'ազաչեմ Բարձրելոյն զիս անոր մէջը պահէ :

Երբ որ իրեն հարցուցին որ Տեսած սուրբերդ Անգղիացիները կ'ատեն. Սուրբերը, պատասխանեց Օրիորդը, ան ամէնքը կը սիրեն՝ զորոնք Աստուած կը սիրէ, ու ան ամէնքը կ'ատեն, զորոնք Աստուած կ'ատէ : Օրիորդին դատաւորները աս ամէն պատասխաններուն մէջ միշտ Աստուծոյ դէմ վշտացուցումներ գտան : Պովէի եպիսկոպոսը իր հարցումները յառաջ տանելով՝ Աստուած զԱնգղիացիները կ'ատէ, ըսաւ. որուն Օրիորդը զգուշութեամբ պատասխան տուաւ, թէ Աստուած զԱնգղիացիները կ'ատէ՝ ես չեմ գիտեր, բայց աս գիտեմ որ ան ամէն Անգղիացիները՝ որոնք պատերազմի մէջ չմեռան, Գաղղիայի թագաւորին ձեռքովն աս երկրէն դուրս պիտ'որ վաճառուին : Իրեն դրօշին վրայ հարցում ըլլալուն՝ Ես ան դրօշը, ըսաւ, նիզակի մը տեղ կրեցի, որ մարդ չսպաննեմ, եւ երբեք մարդ չզարկի : Միայն կ'ըսէի. Դուք Անգղիացւոց վրայ ինկէք, առաջին յարձակողը ես կ'ըլլամ : Չայներն ինծի ըսին. Յարձակէ աներկիւղ, ու Աստուած քեզի կ'օգնէ : Երբ որ հարցուցին թէ Յաղթութեան վրայ ունեցած յոյսդ աս դրօշին վրայ դրած էիր, չէ նէ քու անձինդ վրայ. Յոյսս ու ակնկալութիւնս Աստուծոյ վրայ դրած էի, եւ ոչ թէ ուրիշ բաներու վրայ, պատասխանեց Օրիորդը :

Իրեն առնացի հագուելուն վրայ հարցում ըլ-

լալուն, պատասխան տուաւ թէ Ես աս բանիս մէջ Աստուծոյ հրամանին անսացի: Այսպէս ձանձրալի ու ծանր խորամանկութեամբ լի դատաստան մըն էր, որուն տակ ինկած էր աս խեղճ ու անօգնական օրիորդը: Ստուգիւ պէտք են ամբհնալ Անդղիացիք որ ասանկ անգութ դատաստանի մը տակ ձգեցին աս օրիորդը բայց. ճշմարտութեան ու արդարութեան վիայ ըլլալու համար պէտք ենք ըսել, որ անոր անողորմ դատաւորը Պովէի եպիսկոպոսը, Էսդիվէ փաստաբանն ու Լ'Օազըլէօր անխիղճ ամբաստանն ամէնն ալ Պաղղիացի, ուստի եւ աս դժբախտ օրիորդին հայրենակիցներն էին:

Թէպէտ եւ աս հարցափորձին մէջ եղած հարցմանց՝ Օրիորդը որոշ ու ճիշդ պատասխաններ տուաւ, բայց զարմանալու բանն աս է, որ քանի մը իրական պատահած դէպքերը չէր ուզեր որոշ ու յայտնի մեկնել, անանկ դէպքերը կ'ըսենք, որոնց մէջ ինք զխաւոր գործողներէն մեկն էր: Չոր օրինակ իրեն առջի անգամ թագաւորին հետ խօսակցելուն վրայ հարցում ըլլալուն՝ իսկզբան խել մը ատեն ամենեւին պատասխան տալ չուզեց, ըսելով որ իր ձայներն արգելած են. բայց երբ որ վերջապէս զինքը խօսելու ստիպեցին, ան ատեն մէկ ծածուկ առակաւոր ու չիմացուելու խօսքերով տեսիլքի մը վրայ խօսեցաւ, որն որ Վարոլոս տեսած ըլլայ, ու հրեշտակ մ'ալ երկինքէն թագ մը բերած ըլլայ: Ետքէն աս երեւցած թագը Ռէնսի թագադրութեան հանդիսին հետ սկսաւ շփոթել: Ստուգիւ թէ որ իրեն դատաւորները չէին հաւտար որ աս ամէն բան Աստուծոյ հրաշքն է, բոլոր պարագաներէն պէտք էին գոնէ համոզուիլ, որ իրեն միտքը կամ խելքը մասնաւոր առանձնական վիճակի մը մէջ մտած էր, որն որ իրօք աս ամէն բանն իրեն կը ցուցնէր ու իր սգւոյն վրայ տիրած էր:

Յովհաննային դատաւորներն ու թշնամիները
թէպէտ այսչափ խորամանկութիւն ու հնարքներ բա-
նեցուցին, բայց տեսան որ դատաստանական քննու-
թեամբ զինքը կախարդութեան յանցաւոր ցուցնել
գժուար պիտ'որ ըլլայ: Անամօթ Լ'Օազըլէօր մէկ
ուրիշէ մը հետ միաբանելով՝ խորհուրդ տուաւ որ
Օրիորդը տանջանարանի մը պրկուի, յուսալով որ
աս կերպով իրօք կը խոստովանի. բայց ժողովական-
ներէն շատերուն սիրան արդէն յառաջուրնէ Յովհան-
նային հեղ վարմունքէն շարժած ըլլալով, չգանուե-
ցաւ մէկը որ ասանկ սոսկալի առաջարկութեան մը
հաւանութիւն տայ: Անգղիացւոյն մէկը, որ կ'ըսուի
թէ բոլոր դատաստանին ներկայ էր, անոր անմե-
ղութիւնը յայտնապէս տեսնելով՝ անանկ սիրան ելաւ,
որ Ս. քանչելէօրիօրդ, պոռաց, եթէ միայն անգղիացի
ըլլար: Գատաւորները անոր դէմ կախարդութեան
ու վհկութեան վրայ 12 կտոր ամբաստանութիւն
գրեցին, որոնք Փարիզի համալսարանն ալ ուրախու-
թեամբ հաստատեց, որովհետեւ անոր արեանն ան-
յազ ծարաւի էր: 1431ին Մայիսի 24ին (ան օրը՝
որ տարի մը յառաջ բռնուած էր) Յովհաննա Սէն
Գուէնի գերեզմաննոցը բերուեցաւ, ուր երկու բարձր
կառափնարան (échafaud) շինուած էին: Մէկուն
վրայ կեցած էին Պովէի եպիսկոպոսն ու շատ եկե-
ղեցական առաջնորդներ: Յովհաննա մէկալ բարձր
տեղը տարուեցաւ, ուր որ էրար անունով քարո-
ղիչ մը կեցած կը սպասէր, ու գալուն պէս՝ սկսաւ
անոր դէմ սաստիկ նախատանաց խօսքեր խօսիլ:
Յովհաննա մի՞ յերկայնմտութեամբ ու հանդարտու-
թեամբ ամէն բան լսեց. բայց երբ որ թաղաւո-
րին վրայ սկսաւ նախատական ու զըպարտութեան
խօսքեր խօսիլ, եռանդով ու կրակով մը խօսքն
ընդմիջեց. իմ վրաս խօսէ, ըսաւ, որչափ որ
կ'ուզես, բայց թաղաւորին վրայ մի խօսիր: Անիկայ

աղէկ քրիստոնեայ մարդ է, եւ չէ թէ քու զու-
ցածիդ նման. կրնամ մինչեւ երդում ընել որ անիկայ
քրիստոնեաներու մէջ ամենէն ընտիր անձն է. եւ
անոնցմէ մէկն է՝ որոնք եկեղեցւոյ ու կրօնի շատ օգ-
նած են: Բայց մէկէն Պալէի եպիսկոպոսը հրամայեց
որ բերանը դոցէ ու լռէ: Էրարին քովը կեցած էին
բաց ի զինքը պահող զինուորներէն, նաեւ Մ'Օազըլէօր
եւ ուրիշ մէկ քահանայ մ'ալ՝ որն որ անոր խոստա-
վանութիւնը լսած էր:

Խօսակցութիւնը լմրննալէն ետքը՝ քարոզիչը
Յովհաննային առջեւը գրուած մը կարդաց, որն որ
իր բրածները ետ կանչելու ձեւն էր: Յովհաննա՛ Ես
ետ կանչելու բան մը չունիմ, ըսաւ, որովհետեւ ինչ
որ գործեցի՝ Աստուծոյ հրամանաւը գործած եմ:
Գուն պիտ' որ հնազանդիս, ըսին, ու հրապարակա-
կան դահիճը ցուցընելով, մահ սպառնացին թէ որ
հնազանդելու չըլլայ:

Օարմանալու բան մը չէ, որ աս անօգնական
օրիորդը սկսաւ վախնալ, ու դողդոջուն ձեռուրներով
թղթին ստորագրեց, ըսելով որ Աւելի կ'ուզեմ ստա-
րագրել, քան թէ այրիլ: Բայց ասով ալ բանը լմրն-
ցած չէր. Յովհաննա խաբուած էր, որովհետեւ կար-
գացուած թղթին տեղ, որուն՝ հազիւ հասկընալով
ու անչափ դժուարութեամբ՝ ստորագրութիւն տալ
յանձն առած էր, առջեւը ուրիշ թուղթ մը քշեցին,
որուն ստորագրեց, եւ նոյնը ժողովրդեան առջեւը
կարդացուեցաւ: Ասիկայ առջինէն շատ ընդարձակ
ու երկայն բարակ խոստովանութիւն մըն էր, որուն
մէջ Յովհաննա կը վիայէր, որ իր բոլոր գործածնե-
րուն վրայ բրածները ամէնն ալ սուտ են:

Անգղիացիք սկսան բարկանալ որ Յովհաննա
ինչո՛ւ չայրեցաւ. իրենց կատաղութեան նշան՝ սկսան
անոր վրայ քարեր նետել: Իրեն քանի մը բարեկամ-
ները միայն կ'ուրախանային որ զոնէ կեանքին կը

խնայեն: Բայց յայտնի էր որ անոր կեանքին խնայե-
լը՝ պարզ պատրուակ մը եւ ժամանակ վատրկելու
համար հնարք մըն էր: Աս ըսածնիս ետեւէն եկած
դէպքը շատ աղէկ կը ցուցնէ: Արուիքի կոմսը դի-
պուածով ըւր մը առնելով որ Յովհաննա բանտին
մէջ հիւանդացեր մեռնելու վրայ է, ու զինքն ազա-
տելու համար թոյն տալ կ'ուզեն, սաստիկ բարկա-
ցաւ: Թագաւորը, ըսաւ, չ'ուզեր որ անիկայ բնա-
կան հանգարտ մահուամբ մը մեռնի. զինքն այնչափ
սուղ գնեց, որ պէտք է որ այրի: Աս ըսելով մարդ
խրկեց որ շուտով բժշկեն: Ո՛հ, բարբարոսութեան
ու անգթութեան ի՞նչ սոսկալի նկարագիր:

Արը նկարագրուած ետ կանչելու գործողութիւն-
ներէն ետքը՝ Պովէի եպիսկոպոսը վճիռ մը հանեց,
որն որ ամէն կողմ խաւրեց: Ասոր մէջ՝ Արովհետեւ,
կըսէ, Յովհաննա Աստուծոյ շնորհօքը՝ բոլոր իր մուր-
թութիւններն ու սխալմունքները ետ կանչեց ու եկե-
ղեցւոյ գոգը դարձաւ, դարձեալ որովհետեւ եկեղե-
ցւոյ սովորութեան համաձայն բոլոր իր հերետիկո-
սութիւնները ետ առաւ, անոր համար բանադրանօք
եկեղեցւոյ հաղորդութենէն կտրելը մէկ դի կը թո-
ղունք, միայն թէ ենթադրելով որ բոլոր իր առ-
ջեւը դրուած կանոններուն ճշդիւ պիտի հնազանդի:
Բայց, կ'աւելցնէ, որովհետեւ Աստուծոյ եւ ուղղա-
փառ սուրբ եկեղեցւոյ դէմ մեղանշեց, անոր համար՝
թէպէտ իր կեանքը շնորհաց ու գթութեան ճամ-
բով կը շնորհենք, սակայն իր կենաց մնացորդը պէտք
է որ ապաշխարանաց հացիւ ու արտասուաց ջրով
անցնէ բանտի մէջ: Յովհաննա կը յուսար որ աս
վճռոյն համաձայն եկեղեցւոյ իրաւաբանութեան տակ
եղած բանտ մը պիտ' որ երթայ, եւ կը մտածէր որ
գուցէ զինքը կուսանաց վանք մը կը դնեն: Բայց
պահապանները զինքն առին Ռուանի մեծ աշտարակը
տարին:

Ինչպէս վերը ըսինք՝ աս կերպ վարուելով, Անգլիացոց դիտաւորութիւնը անոր կեանքը երկայն ատեն շնորհել չէր: Գթութեան պատրուակով իր թշնամիներն անտարակոյս ժամանակ վաստրկիլ կ'ուզէին, որ դարաննին կատարեալ գործէն ու զինքը մէջը ձգեն, եւ երկրորդ աս բանը մենքենայելու ատեն մէկալ կողմանէ ալ իրենց ընթացքին անիրաւութիւնը դոցեն: Իրեն եկած հրամանագիր մը կը պատուիրէր որ առնացի զգեստները հանէ ու կնոջ զգեստ հագնի, եւ մազերը նորէն թող տայ. որովհետեւ պատերազմական զգեստին յարմարցընելու համար երկայն մազերը քիչ մը կտրած էր: Յովհաննա մեծ պատրաստականութեամբ խոստացաւ որ ասոնք ամէնն ալ կը կատարէ: Բայց քանի մը օր ետքը կ'երեւայ որ դիտամբ զինքը փորձելու համար իր պատերազմական զգեստներն առին խուցը բերին դրին: Երբ որ տեսան որ ինք իր խոստումը հաւատարմութեամբ պահելով՝ զանոնք չիհագնիր, պահապաններէն մէկը օր մը (Մայիսի 27ին) անոր անկողնէն ելլելու ատեն՝ կանացի հագուստներն առաւ մէկդի տարաւ, ու պատերազմական հագուստն անկողնոյն վրայ դրաւ: Պարոն, ըսաւ Օրիորդը նեղանալով, գիտես որ ասոնք հագնիլն ինծի արգելուած է. ես աս վերարկուն չեմ ուզեր: Բայց պահապանն անոր խօսքին ամենեւին չանսաց, թէպէտեւ մինչեւ կէս օրը վիճեցան. վերջապէս ելլելու ստիպուած ըլլալով՝ պարտաւորեցաւ զինուորական հագուստը հագնիլ: Մէյ մ'ալ սուրհանդակ մը վազեց Վարուիգի կոմսին գնաց, որ եղած դարաննին յաջողիլն աւետէ: Վարուիգ աս ուրախական լուրը շուտով մը եպիսկոպոսին իմացուց, որն որ իր աւրնթերակացներովը բանար վազեց: Անոնցմէ Անդրէաս Մարկըրի անունով մէկը պուաց որ Մէյ մը խեղճին հարցուի թէ ինչո՞ւ առնացի զգեստները նորէն հագաւ. բայց հոն-

տեղն եղած ամբողջ ղինքն անանկ ծեծեցին ու շար-
շարեցին, որ քիչ մնաց կը մեռնէր:

Այլ խեղճ Յովհաննային բանը բուսած էր. կը
համարէին որ երկրորդ անգամ հերետիկոսութեան մէջ
իյնալով՝ եկեղեցական նզովքի տակ ինկած ու մա-
հուան արժանի է: Քահանայապետին բողոքեց. բայց
անոր ալ միտ դնող չեղաւ: Յովհաննա աս երկրորդ
անգամուս՝ իր պատուոյն արատելէն խոցեալ ըլլալով,
կարծես թէ աւելի որոշ, աւելի քաջասրտութեամբ
ու յայտնի կը խօսէր, քան թէ առաջին անգամը:
Առջին անգամուն, ըսաւ, տկար գտնուելով ստորա-
գրութիւն տուի, ասկէ ետքը դատաւորներուն ա-
մենեւին պիտ'որ չզիջանիմ, բաց ի կանացի զգեստ
հագնելէն, որն որ կատարելու պատրաստ եմ:

Մայիսի 30ին առտուանց քոյն եկաւ անոր խոս-
տովանահայրը Լ'Ատվընիւ քահանան, ան քիչերէն
մէկը՝ որոնք անոր քաջածներուն վշտակից էին. ե-
կաւ բանտը՝ որ անիկայ մահուան պատրաստէ: Որո-
շումն եղած, վճիռը տրուած էր որ նոյն օրը Ռուս-
նի հրապարակին մէջ պիտ'որ այրուէր: Յովհաննա
առաջին անգամ աս սոսկալի վճիռը լսելուն պէս՝
իր զօրութենէն ինկաւ, ան սաստիկ հոգէն ու տագ-
նապէն մտղերը փետտեց, եւ սկսաւ ասանկ անգութ
վճռոյն դէմ խօսիլ: Բայց կամաց կամաց իր հան-
դարտութիւնն ու զօրութիւնը նորէն տեղն եկան, ու
Լ'Ատվընիւին ձեռքէն հաղորդութիւնն ընդունեցաւ:
Առտուանց ժամը 9ին իր դժբախտութեանը կառ-
քին վրայ ելաւ, որ առթին մէջ կանացի հագուստ
հագած էր: Լ'Ատվընիւ քահանան ու քանի մը հո-
գի ալ անոր ուղեկից եղան, որոնց մէջ ան մարդն ալ
կար, որն որ քիչ մը յառաջ անոր կողմը խօսելուն հա-
մար գատաւորները բարկացուցած էր: 800էն աւելի
անդղիացի ղինեալ մարդիկ անոր հետ գային մինչեւ
մահապարտութեան տեղը: Ճամբան Լ'Օաղլէօր՝ նոյն

վայրկենին մէջ իր խղճմտանացը խայթելէն զղջումի գալով՝ անոր ոտքն ինկաւ, եւ ըրած նենգութեան ու անհաւատարմութեան համար թողութիւն խնդրեց. բայց զինուորները զարկին կառքին քովէն մէկ դէ հրեցին, ու Աբուհիբի կոմսէն իրեն հրամայն գնաց որ շուտով քաղքէն ելլէ, թէ որ կեանքը վտանգի մէջ թող տալ չ'ուզեր: Յովհաննա ճամբան երթալու ատենը սաստիկ եռանդով աղօթք կ'ընէր. իր հոգին անանկ շարժական խօսքերով Աստուծոյ կը յանձնէր, որ տեսնողներն արցունքնին չէին կրնար բռնել, եւ նոյն իսկ եպիսկոպոսին առաջիկաներէն մէկ քանին չկրցան մինչեւ մահուան ատենը կենալ նայիլ: Որովհետեւ Ռուան, հառաչեց Օրիորդը հրապարակը հասնելուն, հոս ուրեմն պիտ'որ մեռնիմ եղեր:

Հրապարակին ան տեղը, ուր որ հիմա իր յիշատակին արձան մը կանգնուած է, փայտ դիզուած էր, եւ բոլոր իր թշնամիները անոր հասնելուն կը սպասէին: Հոն մէկ ճառ մը կարդացուեցաւ, որ ատենը Յովհաննա աչուրներէն արտասուաց հեղեղներ կը թափէր. ու երբ որ խաչ մը ուզեց, անգղիացի զինուորներէն մէկը իր տէգը երկու կտարելով՝ խաչ մը շինեց ձեռքը տուաւ: Յովհաննա առաւ պագաւ ու կուրծքին վրայ դրաւ. բայց ետքը մօտաւոր եկեղեցիէ մը խաչ մը բերին տուին: Ճառը լմբնալէն ետքը՝ քահանան ըսաւ. Յովհաննա, երթ ի խաղաղութիւն. եկեղեցին զքեզ աշխարհական իշխանութեան ձեռքը կը յանձնէ:

Յովհաննա ջերմեռանդութեամբ աղօթք ընելով երկու ծունկի վրայ եկաւ. ինք զինքն ամենասուրբ Երրորդութեան ու բոլոր սուրբերուն յանձնեց, մահաւանդ Ս. Կատարինա ու Ս. Մարգարիտա կուսանաց իր պաշտպաններուն: Անկից ետքը աղաչեց որ իրեն թողութիւն տան, ինչպէս ես ալ, ըսաւ, թողութիւն կու տամ ան ամենուն՝ որոնք զես վըշ-

տացուցած են, եւ ի վախճանի ներկայ դանուողներուն աղօթքը խնդրեց: Խօսքերը բացայայտ ու կարգաւորեալ էին. իր խօսքերն ու Աստուծոյ կամաց յանձնուիլը շատերուն արտասուքը շարժեցին, որոնք ան մտքով եկած էին որ զինքը նախատեն: Շատերն ան տեսարանէն անանկ շարժեցան, որ ետ դառնալու պարտաւորեցան:

Բայց անգուժ ու անողորմ զինուորները, որոնք սիրով ան խեղճ տեսարանին կը նայէին, սկսան քրթմնջել, ու Լ'Ատվընիւին՝ Չերէց, պռուացին, ի՛նչ, կ'ուզէս որ հոստեղս կէս օր ընենք: Յովհաննա Լ'Ատվընիւին հետ սկսաւ դէպ ի կապուելու ցիցը քալել. բայց զինուորները չկրցան համբերել. յափըռտակեցին, սկսան քաշքրտելով տանիլ: Երբ որ խեղճ Օրիորդը փայտերուն դէզին վրայ հասաւ, ցցին կապեցին, գլուխը եպիսկոպոսի թագ մ'ալ դրին, որուն վրայ գրուած էր. Ի փխածն դարձեալ հերեփինս, որացեալ, Իրմահի շատուածոց. իսկ առջեւը կարգաւ գրուած էին իր վրան գրուած բոլոր յանցանքները: Մինչեւ վերջը Յովհաննա կը զըուցէր որ իր գործքերուն մէջ Աստուծոյ հրամանին հնազանդած է. իր վերջին խօսքն եղաւ՝ Յիսուս: Երբ որ բոցերն սկսան սաստկանալ, Լ'Ատվընիւէն խնդրեց որ մօտ գայ եւ իրեն մխիթարական խօսք խօսի, վտանգաւոր տեղ չկենայ, բայց խաչելու թիւնը բարձր բռնէ, որ իր վերջին հայեցուածքը կարենայ Ամենափրկչին Յիսուսին վրայ դարձնել: Ասանկ նայելով ու բարձրաձայն աղօթելով, իր բարեկամներէն Լքեալ թողեալ՝ մեռաւ դիւցազն ու առաքինի օրիորդը Յովհաննա տ'Արգ Գաղղիայի ազատիչը:

Հազիւ թէ աս խեղճ տեսարանը լմնցաւ, ժողովրդեան մէջ կարեկցութեան շարժում մը սկսաւ տեսնուիլ. ոմանք կ'ըսէին թէ Ռճիր գործեցինք՝ որ ասանկ սուրբ օրիորդ մը այրեցինք, իսկ ուրիշները

կը բաղձային որ անոր տեղ իրենք այրած ըլլային։
Ի վերայ այսր ամենայնի իր հողեղէն մնացորդն ալ
մեծամեծ նախատանաց տակ ինկաւ, անպատուեցաւ։
Սեւցած, ածուխ դարձած դիակն առին ժողովը-
դեան ցուցրցին, որ համոզուին թէ անիկա նոյն վհու-
կին մարմինն է. անկից ետքը նորէն կրակ վառեցին
ու երկրորդ անգամ այրելէն ետեւ՝ մոխիր դարձած
դիակը Սէն դետը նետեցին։

Սէկ տարի բանտարկեալ մնալէն ետքը՝ ասանկ
վախճան ունեցաւ աս դիւցազն օրիորդը. բայց իր
յիշատակը միշտ կենդանի է պատմութեան մէջ, շէ
թէ միայն բանաստեղծներուն ոգին զարթուցանելու
համար, հապա նաեւ իբրեւ առաքինի վարուց ու-
սում, եւ ան հին դարերուն վրայ գաղափար մը տա-
լու համար, որ ատենը տգէտ աւելորդապաշտ դաղա-
փարներ ամենուն միտքը պատած էին, եւ աս դէպ-
քիս մէջ կիրքերու հետ միացան, եւ արդարութիւնն
ու դատաստանական իրաւունքը մէկ դի ընելով, աս
խեղճին այսպէս անգուլթ կերպով մեռնելուն պաա-
ճառ եղան։ Ահա ասշափի կրնայ հասնիլ տգիտու-
թեան ու կիրքերու դառն հետեւանքը։ Կարողոս է.
գիտնալով անոր անմեղութիւնը՝ իր երկիրներուն տիրե-
լէն ու գլխաւորաբար Ռուան առնելէն ետքը բոլոր ե-
պիսկոպոսներուն ու մեծամեծներուն անոր վրայ ջա-
տագովութեան թղթեր գրեց։ Հռոմայի գահն ամե-
նէն աւելի աս օրիորդին դէմ եղած դատաստանին
արդարութեանը վրայ շէր համոզուած. անոր համար
Կալէքոտոս Գ. Քահանայապետը առանձին թղթով
մը Յովհաննային ծնողաց ու եղբայրներուն հրաման
խրկեց որ անոր դատաստանը նորէն կրկնել տան,
որն որ շուտով ալ ի գործ դրուեցաւ։

Ռուան քաղաքը՝ արքեպիսկոպոսին պալատին մէջ
ատեանը 1455ին Գեկտեմբերի 20ին բացուեցաւ, որուն
մէջ Ռէնսի արքեպիսկոպոսն ու Փարիզի եպիսկոպո-

որ Քաճանայապետին կողմանէ նուիրակ նստեցան :
Գուլիէլմոս Գոշոն՝ Պովէի եպիսկոպոսին եղբօրորդին
ու ժառանգը երդմամբ ծանոյց որ Օրիորդին դատա-
պարտութիւնը՝ միայն Անգղիացւոց ատելութեանը
գործքն էր . Ռուանի ատեանին հոգաբարձուն՝ որ առ-
ջի դատաստանին մէջ ամենէն աւելի գործք ունե-
ցած էր, խոստովանեցաւ որ Պովէի եպիսկոպոսը վախ-
նալով որ չըլլայ թէ աս դատին մէջ Անգղիացիներէն
գլխու ցաւ ունենայ, ապահովութեան թուղթ ու
խոստում առած էր անոնցմէ, որ զինքը կը պաշտպա-
նեն, թէ որ բանը Քաճանայապետին հասնի կամ ընդ-
հանուր ժողովքի առջեւ ելլէ : Առջի դատաստանին
դպիրներէն մէկը վկայեց որ Անգղիացիք զինքը շատ
ստիպած էին որ սուտ բաներ գրէ . բայց ինք յանձն
չառնելուն՝ ուրիշ երկու դպիր բերին, ծածուկ տեղ
մը նստուցին, եւ իրենց ուզած բաներն անոնց գրել
տուին : Շատ քաճանաներ, աշխարհականներ ու
նաեւ մեծամեծ տիկիներ վկայեցին, որ Յովհաննա՝
բարի, պարկեշտ ու ամէն բանի մէջ եկեղեցւոյ հնա-
զանդ օրիորդ մըն էր : Ատեանը մասնաւոր մարդ խըր-
կեց անոր հայրենիքը, եւ առջի անցուցած վար-
քին վրայ քննութիւն ըրաւ . հոն ալ ամէն մարդ կը
վկայէր որ աս օրիորդը իր բարեպաշտութեամբն ա-
մենուն օրինակ եղած էր : Ասկից ետքը բանակին զօ-
րապետներն ու պաշտօնականները, պալատին մեծա-
մեծները վկայութեան կանչուեցան, որոնց մէջ ա-
նուանիներէն էին Տիւնոպի ու Ալանսոնի կոմսերը :
Ասոնք երդմամբ հաստատեցին որ Յովհաննային վրայ
երբեք անանկ գործք մը տեսած չեն, որ անոր բա-
րուցը վրայ կասկած մը կարող ըլլայ տալ . վկայե-
ցին որ անոր ամէն գուշակութիւնները ստուգուե-
ցան, որոնց մէջ իրենք Աստուծոյ մատը կը տեսնէին :

Ս . Քաճանայապետին նուիրակներն աս եւ ասոր
նման անթիւ անհամար վկայութիւնները լսելով,

Պովէի եպիսկոպոսին վճիռներն ոչնչացուցին, վճուեցին որ աս օրիորդն ամէն յանցանքէ ազատ ու անմեղ է, եւ նոյն վճիռն ամէն կողմ հրատարակեցին: — Աս դատաստանը լիննալէն անմիջապէս ետքը ատենանը հրաման տուաւ որ նոյն օրը (1456ին Յուլիսի մէջ) Ռուան թափօր մ'ըլլայ ան տեղը՝ ուր որ Օրիորդին դատապարտութեան վճիռը տրուած էր. իսկ երկրորդ օրը ան հրապարակին մէջ ուր որ Օրիորդը այրուած էր՝ ուրիշ թափօր մ'ալ ըլլայ եւ ան տեղը խաչ մը տնկուի, որ անոր պատուոյն անարդութեան հատուցում ըլլայ: — Կարօլոս է. Ռուանի մէջ իր ազատարարին անմահ յիշատակ մը ըլլալու համար արձան մը կանգնել տուաւ. նոյնպէս Օռլէան ու Տոմրմի ալ արձաններ կանգնուեցան:

Աւասիկ աս է դիւցազն ու առաքինի Յովհաննա ա'Արգ օրիորդին պատմութիւնը: Թէ որ ամէն մարդ իր քաջութեանց ու պատերազմական առաքինութեանց չիկրնար նմանիլ նէ, սակայն իր բարոյական սրբութեան, անմեղութեան ու առաքինութեանց կրնայ նմանիլ: Աս օրիորդին պատմութիւնը մեր ազգին օրիորդացը աղէկ օրինակ կրնայ ըլլալ՝ չէ թէ պատերազմներու մէջ մտնելու, որուն վրայ աւելի զարմանալու է քան թէ հետեւելու, հապա իր առաքինի վարուցն ու առաքինութեանցը նմանելու: Աս պատմութիւնը կը ցուցնէ որ արդարութիւնը երբեք չիյաղթուիր, այլ միշտ կը յաղթանակէ, թէպէտ ուշ թէպէտ կանուխ. ասկից կը ցուցուի աս խօսքիս ճշմարտութիւնը թէ «Չարչարել չարչարի ճշմարտութիւն, այլ ոչ յաղթի»:

Յ ԵՆ Կ

ՊԼՏԻՆՍՏՈՒԹԻՒՆ	1
ԳԼ . Ա . Յովհաննա ա'Արդին աղայութիւնը :	5
ԳԼ . Բ . Յովհաննա իր գիւցազնական գործքերը կը սկսի :	14
ԳԼ . Գ . Յովհաննա պատերազմներու մէջ կը մտնէ :	24
ԳԼ . Դ . Կարոլոսին օծումն ու անոր արքունիքը :	37
ԳԼ . Ե . Յովհաննային յաջող ընթացքը կը փոխուի :	50
ԳԼ . Զ . Խեղճ Օրիորդին դատաստանն ու մահը :	53

B. J. B.

The following is a list of the names of the persons who have been admitted to the office of the Secretary of the Board of Education, since the last meeting of the Board, held on the 10th day of January, 1885.

1. J. B. B. (Secretary)

2. J. B. B. (Secretary)

3. J. B. B. (Secretary)

4. J. B. B. (Secretary)

5. J. B. B. (Secretary)

6. J. B. B. (Secretary)

7. J. B. B. (Secretary)

8. J. B. B. (Secretary)

9. J. B. B. (Secretary)

10. J. B. B. (Secretary)

SECRET

The following is a list of the names of the persons who have been admitted to the office of the Secretary of the Board of Education, since the last meeting of the Board, held on the 10th day of January, 1885.

1. J. B. B. (Secretary)

2. J. B. B. (Secretary)

3. J. B. B. (Secretary)

4. J. B. B. (Secretary)

5. J. B. B. (Secretary)

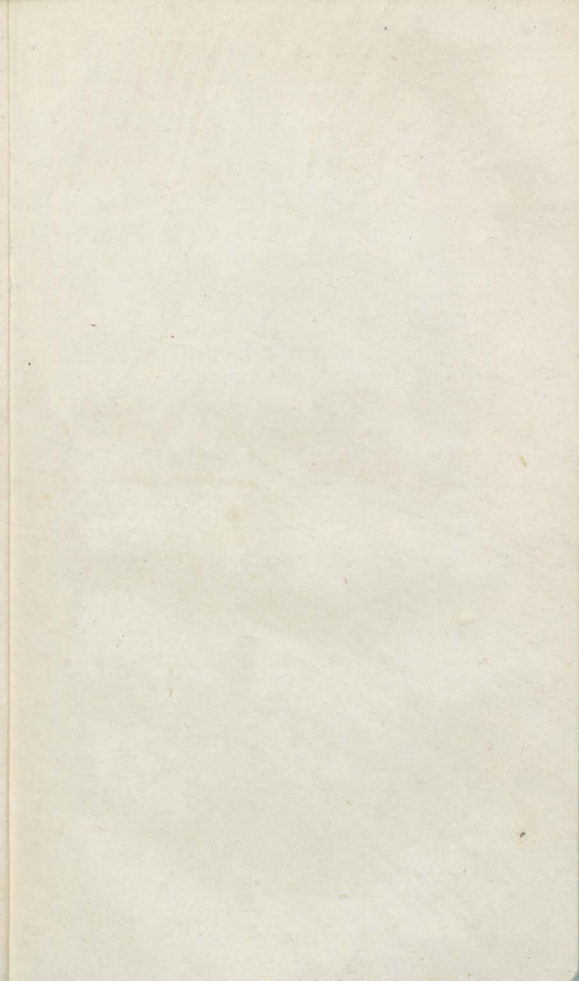
6. J. B. B. (Secretary)

7. J. B. B. (Secretary)

8. J. B. B. (Secretary)

9. J. B. B. (Secretary)

10. J. B. B. (Secretary)

ԱՍ ՏԵՏՐԱԿՆԵՐՈՒՆ

ՄԻՆՉԵՒ ՀԻՄԱ ԵԼԱԾ ՀԱՏՈՐՆԵՐՈՒՆ

ՅՈՒՅԵԿԸ

Ա. Հատ. Ճառ վասն Հայրենասիրութեան:

Բ. Հատ. Քրիստափոր Կոլումբոս, կամ Ամերիկայի
գտնուիլը. Ա:

Գ. Հատ. Պիոս Թ.ին մէկ ատենախօսութիւնը եւ
Աւստրիայի եպիսկոպոսաց հովուականը:

Դ. Հատ. Քրիստափոր Կոլումբոս, կամ Ամերիկայի
գտնուիլը. Բ:

Ե. Հատ. Համառօտ օգերեւութարանութիւն ժողո-
վըրդեան ու դպրոցաց համար:

Զ. Հատ. Քրիստափոր Կոլումբոս, կամ Ամերիկայի
գտնուիլը. Գ:

Է. Հատ. Բարոյական վէպեր, կամ տղոց սիրտը կըր-
թելու յարմար պատմութիւններ. Ա:

Ը. Հատ. Յովհաննա տ'Արզ, կամ Օրլէանի օրիորդին
պատմութիւնը:

Ուղղութիւնը իւրաքանչիւր հատորը զատ ալ կրնայ տունել:

W 574.

